Az intézményes Balkán-kutatás kialakulásának és fejlődésének problémái Magyarországon 1948-ig, különös tekintettel a földrajzi kutatásokra

Hajdú Zoltán

Balkán Füzetek, No. 1

Pécs, 2003

Kiadja: a PTE TTK FI Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja
7624 Pécs, Ifjúság u. 6. Tel.: (36) 72/501-531

Sorozatszerkesztő: M. Császár Zsuzsa

Technikai szerkesztő: Reményi Péter

Az ábrákat gondozta: Reményi Péter

Borítóterv: Szász István

Lektorálta: Prof. Tóth József, a földrajztudomány doktora,
Intézeti igazgató egyetemi tanár

A kötet megjelenését finanszírozta a Hungaroinvest 2000 Kft.

© Hajdú Zoltán

Megjelent 500 példányban

ISBN 963 641 8861

ISSN 1588-6557

A mű szerzői jogilag védett. Minden jog, így a sokszorosítás, terjesztés, fordítás joga fenntartva.

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés 4

2. Imperialisztikus hatalmi és tudományos törekvések a magyar Balkán-kutatásokban 1918-ig 7
- **2.1. Egyéniségek és sorsok a magyar Balkán kutatásokban 10**
- **2.2. A keleti kereskedelem fejlesztésével kapcsolatos oktatás 12**
- **2.3. Az MTA és a Balkán-kutatás 14**
- **2.4. A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet 19**
- **2.5. A Magyar Földrajzi Társaság Balkán-kutatásai 21**

3. A két világháború közötti időszak kutatásai 25
- **3.1. Az MTA és a Balkán-kutatás 27**
- **3.2. A magyar földrajztudomány Balkán-kutatásai 28**
- **3.3. A Közgazdaságtudományi Kar Keleti Intézete és a Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézete 30**
- **3.4. A M. Kir. Keleti Kereskedelmi Főiskola 31**
- **3.5. A Magyar Külügyi Társaság Balkán Bizottsága 33**
- **3.6. A Délmagyarországi, Délvidéki, Dunántúli Tudományos Intézet terve 36**

4. Balkán-kutatás 1945 – 1948 között 38
- **4.1. A Balkán Intézet létrehozása és rövid tevékenysége 40**
- **4.2. Egy tönkrement intézmény 44**

5. Összegzés 46

Irodalomjegyzék 47

Ábrák 54

Angol összefoglaló (English summary) 64

1. Bevezetés

A magyarság és a balkáni hatalmi tényezők (főként Bizánc) közötti kapcsolatok már a Honfoglalás előtt kialakultak. A magyarok kezdetben keletről, majd a Honfoglalás után északról tekintettek a Balkán felé. A mindenkori hatalmi, gazdasági, vallási stb. feltételeknek megfelelően e kapcsolatok -- változó intenzitással -- éltek mindkét fél számára. A magyarság számára -- mind a mondavilágban, mind pedig a reálstruktúrákban -- a később Balkánnak nevezett térség évszázadokra Bizánc-dominanciájú területként jelent meg.

Bizánc mellett a birodalom perifériáján, időnként a Bizánci Birodalmat visszaszorítva formálódtak szomszédos államok (bolgár, szerb) melyekkel szintén változó kapcsolatba került a magyarság. A „kisállami" szerveződésekkel szemben a magyarság képes volt hatalmi érdekeinek az érvényesítésére, Passuth László szavaival a Pax Hungarica elérésére.

Az 1300-as évek végétől a Magyar Királyság déli érdekszférája térségében egy új katonai hatalom formálódott, a török. A Balkán fokozatosan török dominanciájú térségként jelent meg a magyarság számára. A gazdasági, katonai érintkezések mellett a diplomáciai követjárások jelentették a kapcsolattartás egyik fő területét. Különösen a Török Birodalom magyarországi és erdélyi berendezkedése után élénkültek meg a követjárások. Ezek a követjárások számos területen gazdagították nem csak a magyar, de az európai tudományt is a térségre vonatkozóan.

Magyarország és a Balkán között történetileg változó strukturális viszonyt a történész Makkai László fogalmazta meg a legátfogóbban, s ez alapján érthetjük meg leginkább a magyar Balkán-kutatások problematikáját: „Egy évezred óta a Balkán és Nyugateurópa között Magyarország a zsilip és a kapu szerepét játszotta. Volt idő, mikor a magyar nagyhatalom szárnyai alatt találták meg politikai életlehetőségeiket a Balkán kis államai, de nem volt idő, mikor Magyarország ne lett volna tényező életükben. Történelmünk első félezer éve alatt többször látszott úgy, hogy a Balkánból Magyarország lesz, a második félezer év során viszont az események úgy hozták magukkal, hogy a Balkán nyomult bele mélyen Magyarország testébe" (MAKKAI L. 1942, p. 71.).

A modern magyar gazdasági törekvések a XIX. század első felétől fogalmazódtak meg a Balkánnal kapcsolatban és a térség irányába, majd a Vaskapu és az Al-Duna szabályozása kapcsán teljesedtek ki. Széchenyi István tisztában volt azzal, hogy a Balkán jelentős része számára meghatározó közlekedési lehetőséget nyújthat a szabályozott Duna. A vasútépítések jelentős vitákkal jártak Magyarország és a Balkán között mind a pályák irányát, mind pedig az összeköttetések minőségét és kapcsolódási pontját illetően.

A Török Birodalom meggyengülésével a Balkán területén az Osztrák--Magyar Monarchia és Oroszország hatalmi versengése erősödött fel különösen. Nem kettőjük kizárólagos „vadászterülete" volt a térség,

(Olaszország, Németország, Anglia, Franciaország szintén megfogalmazta és érvényesítette a térségben a saját érdekeit) de ez a két hatalom érzete úgy, hogy kiválasztott hivatása van a Balkánon.

A magyar Balkán-kutatás -- az ország történetileg megélt, többször radikálisan újrarendeződő balkáni politikai kapcsolatai miatt, természetes módon -- történeti kutatásokkal indult a XVIII. században. „A magyar Balkán-kutatás úgyszólván egyidős a magyar történetírással" -- fogalmazódott meg a kapcsolat 1942-ben (GÁL I. szerk. 1942, p. 4.), s a magyar történettudomány ezt a fajta elkötelezettségét a Balkán iránt mindenkor megőrizte. A térség kutatásába fokozatosan bekapcsolódott a néprajz, a nyelvtudomány, összehasonlító irodalomtörténet, majd az 1830-as évektől kezdve a formálódó magyar természettudomány is.

A Balkánon folyó magyar természettudományi kutatások (geológiai, növény- és állatföldrajzi, morfológiai stb.) úttörő jellegűek voltak az egész térség szempontjából. A Balkán kutatása jelentős mértékben hozzájárult a történelmi Magyarország természeti, geológiai struktúrái szélesebb körű megértéséhez is. A korai magyar kutatásokban megfogalmazódott az a kérdés, hogy lehet a Balkán területét a különböző jellegű európai struktúrákban elhelyezni, illetve megfogalmazni. A Balkán a Mediterráneum, Dél-Európa, Délkelet-Európa, Duna-Európa, Kelet-Európa stb. részeként egyaránt megjelent. Az egyes tudományokban (néprajz, geológia) a Kárpát-Balkán térség Európa egyik önálló nagytereként szerepelt.

Az oktatási szférában a kereskedelmi iskolákhoz kapcsolódva formálódott a Balkán-kutatás. A temesvári, a kolozsvári, a pécsi, majd 1881-től kezdve a fiumei kereskedelmi iskola keretei között fogalmazódott meg a Balkán -- oktatási feladatokhoz kapcsolható -- gyakorlatorientált kutatásának az igénye. 1891-től kezdve a Keleti Kereskedelmi Akadémia, majd 1912-től a Fiumei Kiviteli Akadémia keretei között folytak a Balkánnal kapcsolatos kutatások.

A magyar gazdasági körök erőteljesen érdeklődtek mind az I. világháború előtt, mind pedig a háború alatt a balkáni piacok iránt. A Kereskedelmi Múzeum 1914-ben egy 14 kötetből álló kiadványsorozatot indított (Balkáni piacok a háború után), amelyben már a háború utáni helyzetre, a kereskedelmi kapcsolatok elmélyítésére kívánt felkészülni. A megjelent kötetek az egyes városokat, területeket, országokat rendkívül részletesen mutatták be.

A magyar Balkán-kutatások -- a kétoldalú kapcsolatok alakulása függvényében -- 1948-ig három jellegzetes szakaszra oszthatók:

- az 1918-ig terjedő időszak, (amikor Magyarország egy nagyhatalom részeként, de részben önálló gazdasági érdekérvényesítőként jelent meg a térségben), a kutatásokat áthatotta az egyéni szaktudományos érdeklődés, majd később egyfajta történeti, jogi alapokon nyugvó imperialisztikus törekvés, s megindult az intézményes kutatások szervezése,

- 1918--1944 közötti időszakban az I. világháború következményeinek a feldolgozása, az új helyzetből adódó feladatok és lehetőségek (az új Magyarország kiszorult a Balkánról, nem egy nagyhatalmi formáció része, hanem egy létéért küzdő kis állam) határozták meg a kutatások fő irányait, törekvéseit,
- az 1945--1948 közötti rövid időszak, amikor a demokratikus fejlődés lehetőségei még részben nyitottak voltak a térségben, s megindult egy távlati együttműködés lehetőségeinek a kutatása, a különböző jellegű föderalisztikus tervek kidolgozása.

A Balkán-kutatások a különböző korszakokhoz rendelten sajátos kutatásszervezési, intézményi és részben oktatási kérdéseket is felvetettek. A Balkán-kutatás szervezeti-szervezési kérdéseit elemző Makkai László már 1942-ben megfogalmazta azt, hogy a Balkán kutatása csak tudatos intézményfejlesztés keretei között végezhető hatékonyan, s ebben a szervezeti hálóban szerepe kell, hogy legyen a tudományegyetemeknek, az MTA-nak, valamint az állam által fenntartott célintézeteknek. A megszülető, majd fejlődő magyar balkanisztika történetileg nehezen intézményesült.

A magyar kormányzatok mindenkor jelentős eredményeket vártak el a kutatásoktól, de csak mérsékelt anyagi segítséget nyújtottak a kutatók és az intézmények számára. Az igazi kérdés az volt, hogy a magyar állam milyen szerepet szán a magyar tudománynak a magyar Balkán-politika megalapozásában. Történetileg a magyar politika képviselői lényegében alig alapoztak a magyar balkáni kutatások eredményeire, így nem is támogatták széles körben az intézményesülését ezeknek a kutatásoknak.

Elemzésünk során nem az egyes országok megismerésével kapcsolatos tevékenységeket, hanem a térség egészére, illetve sajátos részeire irányuló kutatásokat vizsgáljuk. Görögország esetében nem érintjük az antik korszak kutatásával kapcsolatos kiterjedt, de mégiscsak igen speciális kutatásokat.

Tanulmányunkban a magyar Balkán-kutatások teljes intézményrendszerét érintjük, de azon belül elsősorban a politikai földrajzi vonulatokat emeljük ki. Ennek az az oka, hogy Szabó Pál Zoltán megfogalmazása szerint: „A Kárpáti vagy Magyar Medence és a déli szláv Balkán tulajdonképpen földrajzi egységet alkot", másrészt pedig „A Magyar Medence és a balkánfélszigeti hegyvidék egymással ütköző-terület volt" (SZABÓ P. Z. 1945, p. 210.), s ezen belül különösen fontos a két térség geopolitikai összefüggésrendszere, a legtöbb tekintetben egymásra utaltsága. A magyar földrajztudomány a gazdasági, etnikai és politikai földrajzi kérdések elemzését helyezte előtérbe a Balkán kutatása során.

2. Imperialisztikus hatalmi és tudományos törekvések a magyar Balkán-kutatásokban 1918-ig

A magyar hatalmi és tértörténeti fejlődés egyik meghatározó sajátossága, hogy a magyarság szoros kapcsolatba került minden szomszédos hatalmi, illetve etnikai tényezővel. A magyarság szomszédsági környezete minden stratégiai iránya felé 1526-ig inkább érdekérvényesítő (1. ábra), az után pedig inkább hatáselszenvedő pozícióba került. Ez a folyamat sajátosan érvényesült a D-i irányba. A kalandozások időszakában a magyar csapatok bejárták, megismerték a Balkán egész területét, majd fokozatosan kiszorultak, illetve vereséget szenvedtek. A keresztény államalapítástól kezdve a magyarság folyamatosan bővítette déli irányba a hatásterületét. Szent László és Könyves Kálmán megszerezte Horvátországot, majd utódaik sajátos előtér-biztosítási jelleggel létrehozták a bánságok rendszerét, illetve „halmozták a feudális, hűbéri kapcsolatokat kifejező címeket", a magyar uralkodói címbe került a Balkán területéről: Horvátország, Szlavónia, Dalmácia, Ráma, Szerbia, Bulgária, Kunország (Havasalföld, Moldva). Ez azt jelentette, hogy a nemzeti dinasztia, az Árpád-ház uralkodásának az időszakában a magyarság erőteljes déli irányú hatalmi politikát folytatott.

A magyarság részben területi-szomszédsági, részben pedig hatalmi-érdekeltségi viszonyba került a később Balkánnak nevezett terület minden népével. Ez kézenfekvő volt a szomszédos népek esetében, de megjelent pl. az albánok felé is, kitüntetett szituációkban. Velencével szemben a Magyar Királyság több évszázados, változó tartalmú és eredményű küzdelmet folytatott Dalmácia birtoklásáért.

Magyarország és a Balkán közötti kapcsolatok rendkívül sajátos jelleget kaptak a Török Birodalom terjeszkedése, megszilárdulása, majd pedig fokozatos visszaszorítása időszakában. A reálstruktúrák alakulásához kapcsolódva viszonylag rendszeres személyi kapcsolatok és mozgások alakultak ki Isztambul irányába. A követjárások egyfajta információszerzési lehetőséget is biztosítottak a Török Birodalom balkáni területeit illetően (SZAMOTA I. 1891). A magyar--török követjárások már 1526 előtt megindultak, de „tömegessé" majd csak az 1540-es évek után váltak. Verancsics Antal követ és kísérete 1555-ben már képet kapott és részben rajzolt egészen a mai Ankaráig a Török Birodalom nyugati területeinek a sajátosságairól. A követség Belsey János révén római kori írásos emlékeket is lejegyzett az utókor számára. A későbbiekben mind az erdélyi, mind pedig a bécsi követek tudatos figyelmet fordítottak a Török Birodalom sajátosságainak -- a politikai, katonai vonatkozásokon túli -- leírására. (A „megismerő utazásokat" így lényegében a bécsi központi igazgatás, illetve az erdélyi fejedelmi udvar finanszírozta.)

A XVII--XVIII. század fordulóján kibontakozott Habsburg-ellenes függetlenségi mozgalmak vezetői (Thököly Imre, II. Rákóczi Ferenc) a kudarc után már számíthattak a török szultán erkölcsi, anyagi támogatására, illetve védelmére. Ezek révén a magyar közvélemény egy

részében fokozatosan módosult a korábbi török ellenségkép, Mikes Kelemen révén pedig már sok vonatkozásban más megvilágításba került Törökország.

A magyar Balkán kutatások meghatározó történeti sajátossága, hogy a XVIII. századtól kezdve a történeti kutatások dominanciája érvényesült bennük. A magyar történettudomány a Balkán iránti érzékenységét, fogékonyságát valójában folyamatosan fenntartotta. Elsősorban egyéni kutatásokról lehetett szó, de az egyéni kutatások is kapcsolódtak néha intézményi háttérhez, s szinte mindig hordoztak bizonyos „nemzetpolitikai" tartalmat, illetve célokat.

Az 1867 után a magyarországi gazdasági fejlődés eredményeként megjelenő külkereskedelmi érdeklődés, részben tőkekivitel, majd a megerősödő politikai törekvések a Balkán felé fordultak. A magyar gazdasági elitben tudatosodott, hogy itt a verseny kevésbé éles, illetve a magyar kínálat sikeresen értékesíthető. Ehhez megtalálták a történeti indoklásokat is, és a civilizációs hivatás is megjelent.

Az osztrák--magyar nagyhatalmi törekvések (jelentős részben magyar érdekérvényesítési meghatározottságok mellett) a Balkán felé fordultak. Az 1878-as berlini kongresszus, Bosznia--Hercegovina okkupációja után a Monarchia jelentős balkáni területeket is integráló és egyben balkáni érdekeltségű nagyhatalommá vált. Bosznia--Hercegovina annexiójával (1909) a Monarchia a legveszélyesebb időszakban vált minden tekintetben balkáni szereplővé (PALOTÁS E. 1972).

A balkáni népek nemzeti ébredési mozgalma, illetve függetlenségi törekvései a XIX. század második felétől kezdve mindig egy változó, nagyhalmi érdekhálóban mozgott. A Monarchia számára permanens kérdést jelentett, hogy számára nézve az új államok születése, illetve azok politikája mennyiben kedvező, illetve kedvezőtlen (NIEDERHAUSER E. 1972). A Monarchia vezetése tisztában volt azzal, hogy az új államok vagy a Török Birodalom vagy pedig a Monarchia rovására élhetik meg nagyságukat, formálhatják új „dicsőségkorszakukat". (Ezek mellett, mint többször megtörtént, egymás rovására.)

A Monarchia belső etnikai és hatalmi struktúrái miatt nem lehetett hagyományos területi gyarmatosító a Balkánon, nem volt érdekelt Bosznia--Hercegovina megszerzése után új területek annektálásában, hiszen már az utóbbi terület is sok gondot okozott mind nemzetközileg, mind pedig a belső viszonyokban. A Monarchia elsősorban abban vált érdekeltté, hogy megakadályozza azt, hogy bármely nagyhatalom (különösen Oroszország) a háta mögött (térbelileg és politikailag is) olyan befolyásra tegyen szert a félszigeten, amely korlátozná mozgásterét.

A Monarchia szempontjából a Balkán szűkebb érintettségben, részben délszláv problematikaként is megjelent, mert a mindenkori szerb politika, nacionalizmus, a szerbek versenye a „török örökségért", egyben érintette a Monarchia déli területeit is, s abban különösen a magyar Délvidéket.

A modern magyar tudomány ebben az időszakban elkerülhetetlenül és szükségszerűen ebben a politikai-hatalmi hálóban bontakozott ki, ez a

meghatározó feltétel- és körülményrendszer óhatatlanul hatott rá. Ez különösen megfogható az éppen megszülető magyar politikai földrajz esetében. A megszülető magyar politikai földrajz e tekintetben nem csak a korszak egyik gyermeke, hanem elemzéseivel, „hatalmi célkitűzései megfogalmazásával", vissza is hatott a politikai folyamatok alakulására.

Az „impérializmus" kategóriája a korabeli magyar politikai földrajzban egyértelműen pozitív tartalmat kapott, azt fejezte ki, hogy Magyarország (legalább a Balkán területén) versenyképes a többi nagyhatalommal mind gazdasági, mind pedig különösen politikai tekintetben.

A keleti kérdés felvetődésekor Magyarország számára Törökország már nem mint veszély és ellenség jelent meg elsődlegesen, hanem potenciális együttműködő partner, sőt katonai szövetséges. A gyakran megjelenő faji, nyelvi rokonság problematikája a szimpátia felkeltését is szolgálta az ország irányába.

Az új, független Görögország megszületése az 1830-as években a magyar politikai és szellemi elitben még alig váltott ki igazi visszhangot.

Szerbia -- a függetlensége megszerzése után rövid idővel -- potenciális ellenséggé alakult, melynek irányából a kereskedelmi verseny, a vámháborúk és a katonai veszélyeztetés is megjelent. A balkáni háborúk időszakában megerősödő Szerbia egyre komolyabb biztonsági kockázatként jelent meg mind a közös kül- és hadügyminisztérium, mind pedig a korabeli magyar szellemi elit gondolkodásában.

Bulgária (Románia és Szerbia háta mögötti) potenciális szövetségesként jelent meg a magyar politikai elit jelentős része számára. A magyar politikai vezetés nem csak tisztában volt a Balkánon belüli feszültségek és szembenállások rendszerével, hanem tudatosan is épített ezek kihasználására.

Albánia függetlenné válása -- a történelmi szimpátiákon túl -- az új albán elit magyar rokoni kapcsolatai miatt kerültek az érdeklődés előterébe, de inkább az újságok társasági rovataiban, semmint a címoldalakon.

A Balkányi Kálmán (ügyvéd, közgazdasági szakíró, 1908-ban az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesület titkára), és Lánczy Leó (a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank elnöke, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara elnöke) által létrehozott Magyar--Bosnyák és Keleti Gazdasági Központ lényegében az Osztrák--Magyar Monarchia szűkebb balkáni hatásterületén, illetve a szélesebb térségben a magyar gazdasági érdekeket képviselte, jelentős tudományos kutatásokat, illetve publikációkat finanszírozott.

A vasútépítések tekintetében Magyarország tisztában volt azzal, hogy a balkáni államok csak a történelmi Magyarországon keresztül kapcsolódhatnak be az európai szárazföldi forgalomba, így az összeköttetések megteremtése, illetve azok minősége stratégiai jellegű kérdéssé vált.

A magyar bankok erőteljesen érdekeltek voltak a Balkán pénzügyi rendszerének a modernizálásában. Lényegében a magyarországi bankok

jelentős szerepet játszottak a világgazdaság és különösen a magyar gazdaság kapcsolatainak balkáni közvetítésében. A magyarországi banktőke jelentős szerepet vállalt a balkáni gazdasági kapcsolatok építésében, finanszírozásában.

A turanizmus, illetve az 1910-ben megalakult Magyar Keleti Kultúrközpont (Turáni Társaság, érdemben 1943-ig működött, hivatalos székhelye az Országház volt), valamint 1938--1942 között a Turáni Szövetség nem a Balkán kutatását, illetve politikai összefogását tűzte ki elsődleges célul, hanem a turáni népekét. A Társaságnak mégis volt a Balkánra, illetve a balkáni kutatásokra hatása, mert a bolgár, illetve a török nép bekerült a turáni kultúr- és érdekközösségbe (PAIKLER A. 1922). A Turáni Társaság Török Intézetet hozott létre, támogatta a török fiatalok magyarországi egyetemi képzését (több száz török fiatal került egészében véve így magyar egyetemekre)

A Turán c. folyóirat 1913-től a turáni eszme meghatározó fórumává vált. Egy időben Teleki Pál volt a szerkesztője, s akkor inkább földrajzi tartalmat kapott. Teleki mellett Cholnoky Jenő volt a geográfusok közül a turanizmus legismertebb híve, részben alakítója, szellemi formálója.

2.1. Egyéniségek és sorsok a magyar Balkán kutatásokban

A modern magyar tudomány több jeles művelője élete egyik fő tudományos tevékenységének tekintette a Balkán kutatását. Szinte minden személyiség esetében összekapcsolódott az egyéni érdeklődés és a szélesebb társadalmi, politikai, tudományos feltételrendszer, illetve környezeti hatás. Tanulmányunk céljának függvényében nincs lehetőségünk az egyes személyiségek munkásságának részletes értékelésére, elemzésére, csak a legfontosabb vonásokat emeljük ki.

Kánitz (Kanitz) Fülöp Félix (1829--1904) földrajzi, térképészeti, kultúrtörténeti, néprajzi kutatásaival írta be nevét a nemzetközileg ismert és jegyzett magyar Balkán-kutatók sorába, sőt a német újságokban megkapta a „Balkán Kolumbusza" megtisztelő értékelést.

Kánitz a lipcsei kiadású Illustrierte Zeitung c. lap munkatársaként 1858-ban érkezett a Balkánra, hogy lapját metszetekkel illusztrált tudósításokkal lássa el. Kánitz az első időszakban szembesült azzal, hogy Európa mily keveset tud a Török Birodalom balkáni területeiről. Hiányosak és pontatlanok a földrajzi, a néprajzi, a gazdasági stb. ismeretek. Kánitz elsősorban Szerbia és különösen Bulgária északi területét tanulmányozta, illetve publikációin (német nyelvűeken) keresztül ezeket mutatta be Európának. Kánitz volt az első, Európa szerte figyelmet kapott magyarországi Balkán-kutató.

A „Madarai Égi Lovas-t" Kánitz fedezte fel Európa számára. Kánitz tévedett a történelmi alkotás időrendi meghatározásában (rómainak vélte a 803--814 között uralkodó Krum bolgár cárnak dicsőségét zengő

domborművet, melynek feltárásában meghatározó szerepe volt Kánitz életrajzírójának, Fehér Gézának), de a szerepe vitathatatlan a tekintetben, hogy ő hívta fel a tudomány figyelmét erre a fontos emlékre.

Kánitz több tudományterület (kartográfia, földrajztudomány, közgazdaságtan, történettudomány) művelőjének tekinthető, több szakterület számára fontosak az eredményei. Kánitz művei jelentős hatással voltak az Osztrák--Magyar Monarchia politikai, gazdasági, külügyi és katonai elitjére, Ferenc József császár és király anyagi támogatásban részesítette, hogy tudományos kutatásait folytathassa és elmélyíthesse. Kánitznak jelentős szerepe volt abban is, hogy a Balkán iránti európai és magyar közfigyelem megerősödött (FEHÉR G. 1932).

Kánitz tudományos teljesítménye a magyar földrajztudományon belül már életében klasszikussá vált. Több írásban azonos módon jelent meg a következő értékelés: „A Balkanhegységet legalaposabban Kanitz F. tanulmányozta s az ő művei még most is a legkitűnőbb kutforrások, melyeket mindenki használ" (GYÖRGY A. 1881, p. 55.). A magyar földrajztudomány Balkán képét még halála után is hosszabb időre Kánitz szemlélete és munkássága határozta meg. (Kánitz szinte minden publikált műve megtalálható az MTA Könyvtárában.)

Kállay (Béni) Benjamin (1839--1903) történészként és gyakorló politikusként került kapcsolatba a Balkán, különösen Szerbia és Bosznia--Hercegovina problematikájával (THALLÓCZY L. 1909). Kállay a keleti kérdés politikai formálója, a Balkán-történet és történetírás kiemelkedő képviselője volt.

Mint belgrádi főkonzul (1867--1875) jelentős tevékenységet fejtett ki a modern szerb történelem egy jelentős szakaszának (1780--1815) kutatásában (KÁLLAY B. 1877). Közös külügyminiszter-helyettesként széleskörű rálátása volt a térség mindennapi politikai folyamataira, majd közös pénzügyminiszterként ténylegesen Bosznia--Hercegovina polgári kormányzójaként tevékenykedett. A Balkán belső viszonyainak történeti elemzésén kívül jelentős figyelmet fordított Oroszország balkáni politikájának a kutatására is (KÁLLAY B. 1878).

A történész Thallóczy Lajos (1856--1916) -- aki 1915--1916 között a Monarchia által megszállt Szerbia polgári kormányzója is volt -- „a mozgó Balkán Intézet" titulus kapta kortársaitól és a két világháború közötti időszakban a modern magyar Balkán-kutatások megindítójának tekintették. Thallóczy elsősorban Bosznia, Horvátország és Szerbia történetének kutatása terén ért el jelentős és eredeti eredményeket. Thallóczy 1914-től haláláig (Ferenc József temetéséről hazafelé tartva vonat balesetben hunyt el) választott tagja volt az MTA Balkáni Bizottságának.

A geológus, néprajzos, geográfus báró Nopcsa Ferenc (1877--1933) is kiérdemelte kortársaitól a „Balkán Kolumbusza" megnevezést, különösen jelentős szerepet játszott Albánia és részben az egész Balkán geológiai szerkezetének a megismerésében. Nopcsa az MTA tagjaként erőteljesen támogatta az önálló magyar Balkán kutatások szervezését és intézményi

kereteinek a kiépítését. 1916-ban tagja volt az MTA Balkáni Bizottságának. Tragikus öngyilkosságában jelentős szerepet játszott a magyar tudományos életben tömegesedő személyi rivalizálások elmélyülése. A geológus Nopcsa jelentős hatással volt halála után is a magyar földrajztudomány Balkán-képének, különösen a szerkezeti rendjének feldolgozásakor. Cholnoky Jenő kevés szerzőt tisztelt meg összegző művében úgy, mint Nopcsa Ferencet a Balkán szerkezeti struktúrájának elemzése során: „Főbb vonásaiban Nopcsa Ferenc felfogását követem" (CHOLNOKY J. é.n./1937 p. 615.)

2.2. A keleti kereskedelem fejlesztésével kapcsolatos oktatás

A magyar gazdaság 1867 utáni dinamikus fejlődése, valamint a Balkán iránt megnövekedett politikai érdeklődés az 1890-es évek elején kikényszerítette az állam oktatási szerepvállalását a keleti külkereskedelem fejlesztése érdekében (VINCZE F. 1929). A különböző helyi és országos kezdeményezések eredményeként 1891-ben a kormány a Kereskedelmi Akadémia keretei között 1 éves keleti kereskedelmi tanfolyamot hozott létre, mely minden tekintetben sikeresen működött. A tanfolyam egyfajta szakmai elit- és továbbképző jelleggel működött. Az 1896/97-es tanévben a Magyar Statisztikai Évkönyv kimutatásai szerint 11 tanár mindössze 23 hallgatót oktatott, minden tanuló magyar anyanyelvű volt. A vallási megoszlás tekintetében az izraelita hallgatók (16) jelentették a többséget.

A tanfolyami oktatás továbbfejlesztését jelentette, hogy a VKM 1899-ben létrehozta a 2 éves M. Kir. Keleti Kereskedelmi Akadémiát, Budapest székhellyel. Az első tanévben 16 tanár 26 hallgatót oktatott, akik közül 20 magyar, 3 német, 2 román, 1 pedig szerb anyanyelvű volt. A hallgatók vallási tagolódása a tanfolyamhoz képest kiegyenlítettebbé vált. (Az iskola hallgatói létszáma mindvégig alacsony maradt. A szakmai elitképzés dominált az iskola tevékenységében.)

Az Akadémia igazgatója Kunos Ignác (1860--1945), turkológus nyelvész lett, aki a Balkán iránt elkötelezett személyiség volt. Kunos több évet töltött Konstantinápolyban, s a török nyelvoktatás mellett felvállalta a magyar--török kapcsolatok (gazdasági, társadalmi, politikai) fejlesztésének a szorgalmazását is. Kunos Ignác egyik szerkesztője volt a Keleti Szemle című, elsősorban nyelvészeti tanulmányokat közlő folyóiratnak, melynek a megjelentetését az MTA támogatta anyagilag. A folyóiratban megjelentek a Balkán nyelvi problémáival és szellemi életével kapcsolatos anyagok is.

Az Akadémia alapvető célkitűzése az volt, hogy a főiskolai szintű képzés keretei között segítse elő a keleti kapcsolatok fejlődését, a külkereskedelmi együttműködés elmélyítését. Az Akadémia elsősorban gyakorlatorientált oktatási intézmény volt, de az oktatási igények szükségszerűen megkövetelték a tudományos kutatások sokoldalú elmélyítését is. Az oktatási anyagban kiemelkedő helyet foglalt el a közgazdaságtan, a pénzügytan, vámügy, vámigazgatás a balkáni országokban. A képzésnek szerves részét

képezte a Balkán, Kis-Ázsia és Elő-Ázsia gazdasági földrajzának az oktatása. Külön kurzusok keretében ismertették meg a hallgatókat Bosznia--Hercegovina bonyolult belső viszonyaival. A nyelvi képzés kiemelkedő jelentőségű helyet kapott a felkészítésben. Az ország legkorszerűbb nyelvi (fonetikai) laboratóriumát hozták létre a nyelvi képzés eredményes és magas szintű biztosítása érdekében.

A képzésben helyet szorítottak a keleti, sajátos higiéniai viszonyok és a mai fogalmaink szerinti kereskedelmi pszichológia oktatásának is. A hallgatóknak meg kellett tanulniuk, hogy a keleti kereskedelem technikái másak, mint a nyugatiak, a keleti kereskedelmi kapcsolatokban nagyobb szerepet kap a személyes kapcsolat és a bizalom.

Az intézmény a képzés megalapozottságának érdekében kialakított egy kis saját Keleti Múzeumot (néprajzi, népismereti, földrajzi, áruismereti anyaggal), hogy a rendes és rendkívüli hallgatók is minden tekintetben felkészülhessenek a térségből.

A hallgatók felkészítésének szerves részét képezte a tanulmányi kirándulások (mai értelemben terepgyakorlatok) állami támogatással történő szervezése, valamint a külföldi nyári munkavállalás és nyelvtanulás szintén állami támogatása. Mindkét tevékenység rendkívül tudatosan épült be az oktatás rendszerébe.

Az Akadémia a Bosnyák--Magyar és Keleti Gazdasági Központtal közösen külön bosnyák tanfolyamokat szervezett, amelyeken a terület iránt érdeklődő kereskedők, iparosok a térségre vonatkozóan széleskörű ismereteket (gazdasági, politikai, jogi, társadalmi, néprajzi, földrajzi) szerezhettek. Ez a képzés a napi gyakorlat számára kívánt megalapozott információkat nyújtani.

Az Akadémiát már működése időszakában is, de különösen a két világháború közötti visszaemlékezésekben és elemzésekben politikai támadások érték. A politikai támadások mellett a másik megközelítés az volt, hogy az Akadémia tanári kara nagyrészt a magyar zsidóság képviselőiből került ki, s hallgatóknak jelentős része is ebből a körből verbuválódott. (A szinte mindig visszafogott Kádár László 1945-ben az újvidéki főiskolával összehasonlítva az elődd-intézményt még mindig ezeket a megközelítéseket emelte ki.) Az Akadémia 1920-ig működött, amikor beolvasztották az akkor megalakuló Közgazdaságtudományi Karba.

Szintén kormányzati döntés nyomán jött létre 1912-ben a Fiumei Kiviteli Akadémia, mely 1919-ig tevékenykedett. (A Főiskola profilja még inkább szakmai elitképzésben fogalmazható meg. Mind az oktatók -- 1914-ben 19 --, mind pedig a hallgatók -- 1914-ben 54 -- száma alacsony volt, s az maradt rövid működése teljes időszakában.) Képzési rendszerében természetes és okszerű módon a külkereskedelmi, gazdasági, gazdaságpolitikai, vámtechnikai és nyelvi képzés állt előtérben, de szükségszerűen megjelent a földrajzi ismeretek oktatása is. A földrajzi képzésen belül az áruismereti, a politikai és gazdasági, valamint a közlekedési földrajzi ismeretek oktatása volt a kiemelt terület.

1914-ben a Műegyetemen létrejött a keleti kereskedelmi oktatás továbbképző bázisa, mely 1920-ban szintén beolvadt a Közgazdaságtudományi Karba. A továbbképzés célja az volt, hogy a korábban végzettek számára biztosítsa a folyamatos ismeretszerzést, valamint az ismeretek korszerűsítését.

Az állam elsődlegesen és kiemelten az oktatási intézmények létrehozását támogatta 1918 előtt, s az oktatáshoz kapcsolódva szükségszerűen létrejött a tudományos kutatás is ezekben az oktatási intézményekben. Szinte mindegyik gyakorlati célú és jellegű oktatási intézményben kialakult egyfajta kis kutató bázis, s ezen belül a balkáni kérdések vizsgálatára is szakosodtak néhányan.

2.3. Az MTA és a Balkán-kutatás

A Magyar Tudományos Akadémia keretei között 1918 előtt többször megjelent a Kelet- és Balkán-kutatás intézményi kereteinek a kialakítására irányuló törekvés. A kérdés napirendre tűzésében és folyamatos mozgatásában elsősorban Teleki Pál (1879--1941) játszott jelentős szerepet, fejtett ki érdemi tudományszervezési tevékenységet.

Az 1913-as „összes gyűlésen" az MTA főtitkára, „részben tekintettel a szomszédos keleten legújabban végbement nagy politikai és gazdasági változásokra is, javasolja egy 'Keleti Bizottság' szervezését, mely elsősorban a balkáni, de a távolabbi keleti tartományoknak és népeknek is földrajzi és történeti, nyelvészeti és gazdasági ügyeit tudományos kutatás tárgyává tegye" (Akadémiai Értesítő, 1913, p. 230.). Az MTA közgyűlése a főtitkári javaslatot elvileg támogatta, s egy előkészítő bizottságot küldött ki, mely az Elnökségen kívül minden osztály részéről választott 2-2 tagból állt. A Keleti Bizottság előkészítő bizottsága első ülésén Berzeviczy Albert MTA elnököt elnökévé, Heinrich Gusztáv akadémiai főtitkárt pedig előadójává választotta.

A Keleti Bizottság létrehozásának előzetes jelentése megállapítja, hogy: „...az imént lefolyt balkánháború következtében hazánk keleti érdekkörében mélyreható fordulat állott be. Politikai, kereskedelmi, tudományos és gazdasági körök egyaránt tudatában vannak annak a körülménynek, hogy a törökség kiszorításával és a balkáni államok új alakulásával egy új culturalis fejlődés korszaka kezdődik, a melyből nekünk is ki kell vennünk a minket megillető részt. Azzal a dogmával, hogy csakis a török birodalom fenntartásában bízhatunk, le kell számolnunk" (Akadémia Értesítő, 1914, p. 127.).

Az új helyzet azt követeli meg az előkészítő bizottság szerint, hogy Magyarország az új államalakulatok felé fordítsa figyelmét, hiszen közvetlen szomszédságában alapvetően megváltoztak a területi és hatalmi viszonyok. Magyarországnak ki kell használnia az új helyzet adta lehetőségeket. Magyarországnak közvetítenie kell ott ahol erre lehetősége adódik. Ehhez

„szellemileg is fegyverkeznie kell", meg kell ismernie a Balkán egész területét és teljes belső problematikáját.

A német tudomány erőteljesen figyeli a térséget, úttörő jellegű kutatásokat végez ott, ahol a magyarok is elvégezhetnék ezeket a fontos elemzéseket. Ausztria is komoly feladatának tartja a hozzá tartozó Dalmácia kutatását. (1896-ban a Bécsi Akadémia saját feladataként definiálta a térség régészeti, nyelvi, történeti, etnikai kutatását, s létrehozta a Balkán Bizottságot.) Az egyetemi oktatásban is előtérbe helyezték a térség kérdéseinek az oktatását. Bécs valóságos délszláv kutatási és egyetemi oktatási központtá vált.

Magyarországnak és a magyar tudományosságnak is vannak, mégpedig önálló feladatai és lehetőségei a Balkán kutatása kapcsán. Magyarországnak egyfajta közvetítő szerepet kell vállalnia a szomszédos balkáni nemzetek felé. A kutatásokat meg kell kezdeni, méghozzá, úgy, hogy a Magyar Tudományos Akadémia „kijelöli azokat a teendőket, a melyeket a maga részéről elvállalhatónak és az állam s a társadalom közreműködésével teljesíthetőnek tart".

Első lépésként azt fogalmazták meg, hogy az MTA fordíttassa le és jelentesse meg magyarul a Balkánnal foglalkozó legfontosabb és legalapvetőbb történeti, politikai, közgazdasági külföldi munkákat. Ennek keretében meg kellene jelentetni a Szarajevóban működő Balkán Intézet legfontosabb kiadványait.

Az MTA fontos feladata a magyar és balkáni nyelvek szótárainak elkészítése. A szótárak segítségével lehet csak kiterjedt nyelvi oktatást és kutatást megvalósítani. Elsődleges cél a szerb, a bolgár, az újgörög, albán szótárak elkészítése.

Önálló vállalkozás lehetne -- vélekedtek -- a Balkán-félsziget „realencyklopaediáját megírni". Ez a munka nagyon nagy anyagi erőt igényel, de a hozadéka jelentős és eredeti lenne. Balkáni és más szakértőket kellene megnyerni az ügynek. Különösen fontos lenne a Balkánon élő kutatók segítése anyagilag a munka megírása során.

A Magyar Tudományos Akadémiának szoros kapcsolatokat kell kialakítania a térség akadémiáival, illetve a térségben jelen levő osztrák, horvát, orosz tudományos körökkel és intézetekkel. Csak a kooperáció lehet eredményes megközelítés. Magyar kutatókat kell kiküldeni a balkáni területekre.

Az MTA hívja fel a kormány figyelmét arra, hogy a magyar egyetemeken nagyobb hangsúlyt kell helyezni a balkáni nyelvek oktatására, az adott országok földrajzi, történeti, stb. viszonyainak a megismerésére. A tudományos és gyakorlati célok e tekintetben szervesen összekapcsolódnak.

A Balkán kutatásának meg kell nyerni a magyar tudományos köröket, s egyben célként kell megfogalmazni a Balkánnal kapcsolatos folyóirat előkészítését és megjelentetését (Akadémiai Értesítő, 1914, pp. 127--129).

Az előkészítő bizottság egy nagyvonalú, minden tekintetben megalapozott tudománypolitikai és kutatási koncepciót dolgozott ki az MTA számára. A

koncepció elsősorban az MTA keretei között képzelte el a tudományos kutatást, ugyanakkor az állami oktatás számára is megfogalmaztak feladatokat.

Az előkészítő bizottság sikeres munkája után az akadémiai osztályok 1914-ben megválasztották a Balkáni Bizottság tagjait: I. osztály köréből Asbóth Oszkár, Goldziher Ignácz, Kegl Sándor, Kunos Ignácz, Melich János; a II. osztály részéről Csánki Dezső, Gál Jenő, Hodinka Antal, Matlekovics Sándor, Thallóczy Lajos, a III. osztály részéről pedig Déchy Mór, Horváth Géza, Lóczy Lajos, Schafarzik Ferenc, Tuzson János akadémiai tagok lettek a Balkáni Bizottság tagjai.

Az MTA főtitkára az új Balkáni Bizottsággal egyetértve javasolta nyílt pályázat kiírását a Balkán-félsziget (esetleg egy-egy országának) egyetemes leírására, valamint a balkáni nyelvek magyar szótárainak elkészítésére. A Balkáni Bizottság így első esztendei tevékenységét a két pályázat meghirdetésével kezdte. Az első pályázati évben Szegh Dezső: Albánia I--IV, Németh József: Szerbia, Horváth Jenő: A balkáni kérdés története, Sebes Gyula: Románia, Márton Béla: A Balkán-félsziget leírása c. pályázata érkezett be. A későbbiek során az első Balkán-pályázaton induló szerzők közül többen a magyar Balkán-kutatás meghatározó alakjaivá váltak. (A Balkán Bizottság sajnálattal vette tudomásul, hogy a balkáni nyelvek szótárainak elkészítésére nem érkeztek be pályázatok, az ilyen jellegű munkálatok még nem indultak be Magyarországon.)

A pályázatok elbírálása után a Bizottság úgy döntött, hogy Németh József művét kiadásra elfogadja, s maga jelenteti meg, Horváth Jenő művét pedig támogatólag átadta a Könyvkiadó Bizottságnak megjelentetésre.

1915 telén Teleki Pál -- az MTA Balkáni Bizottsága nevében -- kidolgozta a „Balkáni és Előázsiai Földrajzi Intézet" létrehozásának koncepcióját (Akadémiai Értesítő, 1916. pp. 149--153). Az új intézet létrehozásának legfontosabb oka, hogy a világháború kitörése óta a tudomány, a gazdaság és társadalom érdeklődése minden korábbinál erősebben és egyértelműbben a Balkán felé fordult. Szerte az országban tudatosul és ébredni kezd a „Keletre magyar" jelszavának a megértése. Fel kell készülni a háború utáni helyzetre is, mely nagy lehetőségeket jelent majd Magyarország számára.

Az MTA megkezdte a Balkán komoly kutatását, megvetette a magyar tudomány alapjait, de a tervszerű és komoly munka meghaladja az Akadémia erejét, lényegi és alapvető állami szerepvállalásra van szükség a magyarság jövőbeni pozíciója érdekében. Az MTA Balkán Bizottsága egy állami kutatóintézet felállítását javasolja, melynek neve lehetne a „Balkáni és Előázsiai Földrajzi Intézet". A földrajztudomány a maga széles érdeklődési körével jelentős kutatási eredményeket produkálna, s ezeknek gyakorlati jelentősége is lenne.

Az intézet mindenre kiterjedő kutatási, dokumentációs és információs bázissal működne, vizsgálna minden olyan jelenséget, illetve tényezőt, melyek „...alkalmasak gazdasági térfoglalásunkra, szolgálja a Keleten való érvényesülésünk nagy nemzeti ügyét". Az intézet nemzetközi tudományos

küzdőtérre lép, s csak akkor lehet sikeres ha tudományos és állami erőnk teljessége áll majd mögötte.

Az intézet kapcsolatainak kiépítését a háborúban szövetséges országokkal kell kezdeni, a Balkánon Törökországgal és Bulgáriával. Az intézet állami jellege azzal járna, hogy egyértelműen politikai támogatást kapna, másrészt olyan anyagi biztonságot a hosszú távú működésre, melyet egy társulat vagy más szervezet nem tud adni számára.

Azonnal meg kell teremteni az intézet publikációs hátterét, s a Balkánra és Elő-Ázsiára vonatkozó dokumentációs munkásságának a lehetőségét. Ezt nagyban segítené egy regionális anyagot gyűjtő, Balkán Múzeum felállítása Budapesten. A kutatás, gyűjtés, dokumentálás és feldolgozás mellett az új intézetnek alapvető oktatási és ismeretterjesztési feladatokat is fel kell vállalnia.

Teleki úgy fogalmazott, hogy: „Nálunk is föl kell ismernie társadalmunknak, politikai vezetőinknek és tudományos intézményeinknek, hogy egyszerűen létfenntartásunk követeli erőteljes térfoglalásunkat a Balkánon és a Keleten”.

Az MTA Balkán Bizottsága 1916. január 24--25.-én mindenre kiterjedően megvitatta Teleki tervezetét, s úgy találta, hogy az anyagilag finanszírozhatatlan a háborús körülmények között, s még nincsenek meg a terv szakmai hátterét jelentő kutatások sem. A Balkáni Bizottság a benyújtott formában nem támogatta a tervet, felkérte Telekit egy visszafogottabb célú és tartalmú előterjesztés elkészítésére.

Rövid időn belül a Balkáni Bizottságban az fogalmazódott meg, hogy a Bizottság kutatásait ki kell terjeszteni Kis-Ázsiára, valamint esetleg Ázsia egyéb közeli térségeire is. Ázsia, a Közel-Kelet és a Balkán-kutatása céljával, névváltoztatással létrejött a Keleti Bizottság (1916).

A Bizottság célul tűzte ki: a Balkán-félsziget és Elő-Ázsia, esetleg Ázsia távolabbi területeinek a tudományos kutatásának a megindítását, támogatását és irányítását, valamint az ottani tudományos körökkel, akadémiákkal való szorosabb érintkezés és együttműködés előmozdítását.

A Bizottság direkt módon kinyilvánította. „A bizottságnak a föladata tisztán és kizárólag tudományos: a balkáni és keleti országok történelmi, föld- és néprajzi, gazdasági, természettudományi és művelődési (nyelvészeti, régészeti, irodalmi, stb.) viszonyainak alapos tanulmányozása és tudományos feldolgozása.” (Jelentés a M. Tud. Akadémia 1916. évi munkásságáról. Akadémiai Értesítő, 1917, p. 247.).

A Bizottság feladatát pályázatok kiírásával, kutatási megbízások adásával, kiküldetések támogatásával, kiadványok megjelentetésével (magyar és idegen nyelven) kívánta megoldani.

A Bizottság akadémiai tagjainak számát legfeljebb 20 főben határozták meg. Az akadémián kívüli tagok száma 10 főben került maximálásra. A Bizottság elnöke az MTA elnöke lett, az előadóját a Bizottság három évenként maga választhatja meg. A Bizottság jegyzőkönyveit az Akadémiai Értesítőben közzé kell tenni.

A Keleti Bizottság tagjai lettek: az I. osztályról Asbóth Oszkár, Goldziher Ignácz, Heinrich Gusztáv, Kégl Sándor, a II. osztályról Csánki Dezső, Gaál Jenő, Hodinka Antal, Matlekovits Sándor, Teleki Pál, a III. osztályról pedig Degen Árpád, Horváth Géza, Lenhossék Mihály, Nopcsa Ferenc, Schafarzik Ferenc, Tuzson János.

A Bizottság jelentős kutatásokat finanszírozott a Balkán egyes területein. A kutatásokat sajátos módon nem törte meg az I. világháború. A Monarchia által megszállt szerb területeken 1916-ban megindultak a kutatások. Ebben az évben Cholnoky Jenő, Teleki Pál, Pécsi Albert, Csiki Ernő és Andrasovszky József balkáni utazásait támogatta az Akadémia. (A vallás- és közoktatásügyi miniszter 10 ezer koronával támogatta a Akadémia kutató útjait 1916-ban).

Az MTA Balkán-expedíciója (Akadémiai Értesítő, 1918, pp. 106--113.) keretében 1917 áprilisa és augusztusa között Pécsi Albert kiterjedt természet- és közlekedésföldrajzi kutatásokat végzett Szerbia és Albánia területén. Mintegy 1500 km utat tett meg, térképi feldolgozásokat végzett, fényképeket készített, valamint kőzet- és talajmintákat gyűjtött. Pécsi Albert tudományos jelentésében külön kitért a bejárt vizsgált terület természeti adottságainak, erőforrásainak értékelésére, valamint a jövőbeni fejlesztési lehetőségek mérlegelésére. A legrészletesebb munkálatokat a szandzsák területén végezte Pécsi Albert. Végső összegzése az volt, hogy: „A szandzsák természeti kincsekben nem szegény vidék; hadászatilag is fontos, de közlekedési szempontból alárendelt jelentőségű."

Jelentős régészeti megfigyeléseket végzett Buday Árpád régész Metochia (Metoja) területén. Elsősorban a felszínen megfigyelhető régészeti örökséget vette számba.

Ernyey József -- az expedíció külső tagja -- Szerbiában azon területek régészeti és néprajzi viszonyait elemezte, melyeken „hazánk balkáni érdekeltségének legfőbb mozzanatai lejátszódtak"

Csiki Ernő muzeológus elsősorban állattani anyagot gyűjtött Szerbia és Albánia területén. A Nemzeti Múzeum állattani gyűjteménye értékes példányokkal gyarapodott.

Ifj. Lóczy Lajos elsősorban Nyugat-Szerbia területének geológiai viszonyait vizsgálta, mégpedig azzal a céllal, hogy kiderítse, tartalmaz-e a terület földgázt és kőolajat. 1917 őszén apjával kiterjedt geológiai térképező munkát végzett.

Az MTA részvétele a Balkán-kutatások szervezésében azért is fontos volt, mert nemzetközi és Monarchia-beli kapcsolatai révén kiszélesíthette a kutatások lehetőségeit. A bécsi székhelyű Császári Tudományos Akadémia -- a hadügyminiszter révén -- a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumon keresztül 1916-ban felkérte az MTA-t, hogy támogassa a bécsiek kutatásait a háborúra is tekintettel. Az MTA támogatást ígért, s a Balkánnal hivatásszerűen foglalkozó magyar kutatók névsorát megküldte a bécsi akadémiának.

Az MTA -- korlátozott anyagi lehetőségei mellett is -- folyamatosan támogatta a Balkánnal kapcsolatos tudományos kutatásokat, expedíciókat, illetve a tudományos kutatások eredményeinek a megjelentetését. Az MTA elsősorban nem direkt, napi politikai célokkal, -- bár ilyen elemek is megjelentek a törekvésekben -- hanem strukturális, nemzetpolitikai célokkal közelített a Balkán-kutatásokhoz.

2.4. A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet

Az I. világháború eseményei a szövetséges Törökország felé fordították a magyar közvélemény, politika és részben a tudomány érdeklődését is. A Monarchia vezetése tisztában volt azzal, hogy Törökország a Balkán szempontjából sorsdöntő stratégiai jelentőséggel bír. A magyar közvélemény is szimpátiával tekintett Törökország felé.

Szélesebb meghatározottságok között, de főként történeti kutatások szándékával jött létre a rövid életű (1916--1919), Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet[1]. Az intézmény alapítása 1916-ban történt, tényleges működését 1917 januárjában kezdte meg, gyakorlatilag 1917 szeptemberéig működött, de a felszámolásával kapcsolatos iratanyaga 1919 elejéig terjed.

A KMTI 1916. november 21-én tartotta alakuló ülését. Az ülésen József Ferenc főherceg, az Intézet védnöke, az igazgató tanács elnöke tartott megnyitó beszédet, melyet a Századok 1917-es száma teljes terjedelmében közölt. A védnök nem hagyott kétséget afelől, hogy az Intézet „főfeladata a történelem ápolása lesz", e mellett látott lehetőségeket más tudományterületek bekapcsolására is. A Balkán kutatását korábban főként történészek vállalták fel, a védnök példaként állította a jelen szereplői elé Katona, Fejér, Pray, Horváth, Szalay, Pauler és Henszelmann történeti munkásságát, illetve a magyar történettudomány Balkán-kutató hagyományait.

Az alakuló ülés minden résztvevője tisztában volt a nehézségekkel. A világháború nehéz időszakában tudományos intézetet alapítani nem könnyű feladat, bár Törökország szövetséges ország volt. Mind a VKM, mind pedig különösen annak államtitkára Klebelsberg Kuno (az igazgató tanács ügyvezető alelnöke lett) kiemelten szorgalmazta az Intézet létrehozását.

A KMTI szervezeti kialakítását és szabályozását 9746/1916. sz. alatt fogadta el és jelentette meg a Kir. Magy. Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium. Klebelsberg Kuno a „tudományos nagyüzem", a szervezett állami tudományos kutatások kialakítása jegyében és szellemében szervezte meg, lényegében az első külföldi magyar állami kutatóintézetként a KMTI-t (KLEBELSBERG É. szerk. 1994). A KMTI Igazgató Tanácsának előadó jegyzője ifj. báró Wlassics Gyula lett.

A KMTI létrehozása részben tudományos, de a világháború alatt szükségszerűen politikai és kultúrpolitikai célokat szolgált. Elsődleges tudományos célja a magyar--török történelmi viszonyok és kapcsolatok kutatása lett. A KMTI létrehozásában szerepet játszott az is, hogy a többi európai ország már korábban létrehozta Konstantinápolyban a maga -- a legtöbb esetben nagyobb létszámú -- tudományos kutató intézetét.

---

[1] A KMTI feldolgozásának alapja a Magyar Országos Levéltárban őrzött levéltári iratanyaga: P 464. Az iratanyag gazdag és pontos az intézet belső működlését illetően, a számadáskönyvek aprólékosan bemutatják a mindennapokat, de a tudományos munka szempontjából kevésbé részletes és releváns.

A KMTI tényleges működését 1917 januárjában kezdte meg, Hekler Antal (1882--1940) régész, művészettörténész, a Szépművészeti Múzeum igazgatójának az irányításával. Az öt tudományos ösztöndíjas kiválasztása a háború miatt nehézségekbe ütközött. A két cseléd biztosítása szintén Magyarországról történt, hiszen Konstantinápolyban nem lehetett volna megfelelő női munkaerőt találni. (A fennmaradt munkavállalási szerződések szerint a szobalány havi bérét 50, a házvezetőnőét pedig 100 koronában állapították meg.)

Gondot jelentett a megfelelő épület kiválasztása, bérleti szerződésének megkötése, Magyarországról történő berendezése (a villanyvilágítást például Budapestről kiszállított anyagokkal, magyarországi vállalkozás alakította ki). A Rue Bayram 23 alatti házat Heyland Sylvia asszonytól bérelték ki az Intézet céljára. A ház a maga 6 szobájával végül is megfelelő -- ha nem is különösebben reprezentatív -- helyet biztosított a tudományos kutatások számára. 1916 őszétől fokozatosan alakították ki a munkafeltételeket, bútorozták be a házat az új funkciónak megfelelően. (Később gondok jelentkeztek a ház tulajdonosával, ezért a Rue Aga Kamam úton új ház után kellett nézni.)

Az Intézet működését nagyban elősegítette, hogy a számlavezető bankjának (Magyar Bank és Kereskedelmi Rt.) Konstantinápolyban volt saját fiókintézete, így a háborús viszonyok ellenére a pénzügyi kapcsolatok gyorsak és rendezettek maradtak.

A háborús viszonyok miatt, s részben gazdasági okokból is, külön kérdés volt az induláskor a KMTI dolgozóinak élelmiszerellátása. Az Intézet kinevezett igazgatója nagy mennyiségű tartós magyar élelmiszer (sertészsír, liszt, cukor, só stb.) kiszállításának az engedélyezését kérte. (A bútorok, ágyneműk beszerzése is Magyarországról történt.) A vasúti kapcsolat miatt olcsóbb és biztonságosabb volt így az élelmiszerellátás, mint a kinti beszerzés.

Az intézmény megszervezésének körülményei, a háborús viszonyok közötti súlyos nehézségei egyértelműen azt mutatják, hogy nem csak a történeti kutatások szándéka miatt vállalta fel a magyar kultusztárca az intézet megszervezését, felszerelését, működtetését, hanem távlati politikai célokat kívánt érvényesíteni, az adott időszakban pedig prezentálni kívánta a törökök iránti szimpátiát és támogatást.

A Szervezeti Szabályzat első bekezdésében az állami Intézet célját határozta meg, miszerint az Intézetnek: „...az egyetemes történelemmel, főleg a bizánczi--magyar és a török--magyar érintkezések kutatásával” kell foglalkoznia.

Hekler Antal féléves beszámolóiban mindenkor az intézet működésének anyagi nehézségeiről adott először számot. Mind a finanszírozásban, mind pedig a kapcsolattartásban voltak fennakadások, de ez a háborús körülmények között szinte természetesnek tekinthető.

Ha megnézzük az intézet ösztöndíjasainak teljes névsorát: Oroszlán Zoltán, nemzeti múzeumi gyakornok, klasszika-archeológus (a titkári

teendőket is ellátta), Kósch (majd Kós) Károly (építész), Luttor Ferenc, pápai káplán, veszprémi theológiai tanár, Zsinka Ferenc, Miskolczi Gyula (történész), Alföldi András (régész), Fehér Géza (történész), Németh Gyula (török nyelvész) akkor azt állapíthatjuk meg, hogy több személy életében valóságos fordulatot jelentett a kinn eltöltött időszak. (Ralbovszky Péter szerzetes -- akinek a feladata az iszlám tanulmányozása volt -- gyomorbetegség következtében a kórházban elhunyt, a konstantinápolyi keresztény temetőben alussza örök álmát, hagyatéka a jászói rendházba került.)

Hekler Antal jelentős könyvtári fejlesztésben gondolkodott, felvette a kapcsolatot a Konstantinápolyban működő tudományos intézetekkel, sőt Európa legnagyobb Balkán-kutató intézeteivel is. Széleskörű levelezési tevékenységet folytatott, érdemi diplomáciai támogatás nélkül (az Osztrák--Magyar Monarchia diplomáciai képviselői helyben nem nagyon támogatták az intézet működését) kellett egy magyar tudományos intézetet elfogadtatnia a szűkebb és tágabb környezettel.

A KMTI „Házirendje" részletesen szabályozta az egyének és a közösség életét. Az intézetben kollégiumi jellegű létformát alakítottak ki. A házirend 9. pontja kimondta: „Aki a fürdő szoba használatára igényt tart, 24 órával előbb jelentse be".

A KMTI ellátása, a kinti dolgozók élelmezése a háborús viszonyok között folyamatosan gondot jelentett. Az ügyvitelben jelentős szerepet kapott az „élelmezés és élelmiszerkapcsolatok" nyilvántartása, aprólékos könyvelése.

A háborús viszonyok és anyagi nehézségek miatt az Intézet nem bontakoztathatta ki igazán kutató tevékenységét, ugyanakkor azt állapíthatjuk meg, hogy alapvető szerepet játszott egyes ösztöndíjasok pálya- és témaválasztásában, akik közül többen később a magyar--török, magyar--bolgár stb. kapcsolatok és a Balkán kutatóivá váltak. Az intézetben született tudományos eredményeket (A konstantinápolyi magyar tudományos intézet közleményei sorozatcím alatt) a fiatal munkatársak nyolc füzetben jelentették meg (UJVÁRY G. 1993).

2.5. A Magyar Földrajzi Társaság Balkán-kutatásai

A modern magyar földrajztudomány az 1860-as évek elejétől vált intézményesült tudománnyá. A magyar földrajztudománynak egyik első feladata az új országkép megrajzolása, azon belül az ország földrajzi helyzetének és szomszédsági környezetének a feltárása volt. A Magyar Földrajzi Társaság megalakulásától kezdve kiemelt jelentőséget tulajdonított a Balkán megismerésének, illetve a Balkán földrajzi problémáiról szóló munkák publikálásának. A Társaság tudományos folyóirata -- a Földrajzi Közlemények -- jelentős szerepet vállalt a Balkán szélesebb körű megismertetésében (NAGY M. M. 2001).

A magyar földrajztudomány egyik megalapítója Hunfalvy János (1820--1888) az ország természeti földrajzi viszonyait és az ország földrajzi helyzetét elemezve arra a következtetésre jutott, hogy: „A magyar birodalom Európának délkeleti részén terül el...” (HUNFALVY J. 1863, p. 53.). E mögött a meghatározás mögött lényegileg az húzódott meg, hogy a történelmi Magyarország területileg sokkal nagyobb volt, mint a mai, nagyságánál és helyzeténél fogva lényegesen több balkáni elemet foglalt keretbe. Az ország Európán belüli nagytérségi helyzetének meghatározását befolyásolta az is, hogy Hunfalvy a német földrajz térszemléletét tette magáévá. A térségi meghatározás hátterében valójában az húzódott meg, hogy Hunfalvy balkáni érdekeltségű hatalomnak tekintette a történelmi Magyarországot.

A magyar közvélemény tájékoztatására készült történeti, földrajzi, néprajzi tudományos népszerűsítő összefoglalások az 1880-as években még nem foglalkoztak pejoratív megközelítésben a Balkán problematikájával (GYÖRGY A. 1881). A Balkán félszigetet bemutatva (pp. 43--59) György azt egyértelműen Dél-Európához sorolta, s azt emelte ki, hogy még a nevezéktana is bizonytalan, Illyr- (Illyr-háromszög), Török--Görög-, s Balkán-félsziget megnevezés alatt egyaránt tárgyalják az európai összefoglaló munkák. A félsziget sajátossága, hogy széles nyakkal kötődik a szárazulathoz, a Száva--Duna vonal lehet az elfogadott északi határa. Az egyes balkáni országok, illetve területek feldolgozásakor, részletesebb bemutatásakor (pp. 512--568) a szerző tartózkodott a negatív minősítésektől. Az elemzések során György tudatos figyelmet fordított a balkáni államok etnikai, vallási sokszínűségének az érzékeltetésére, valamint a korábban megélt történelmi tapasztalatok továbbélésének, hatásainak a bemutatására.

Hunfalvy összefoglaló történeti, földrajzi, statisztikai és néprajzi műveiben szinte permanensen foglalkozott a Balkán kérdéseivel is, de nem volt célja, hogy eredeti kutatásokat végezzen a területen, elsősorban német és francia irodalmi forrásokból táplálkozott (HUNFALVY J. 1884). Hunfalvy számára is a nyelvi és vallási sokszínűség jelentette a Balkán egyik meghatározó problémáját.

A Földrajzi Közleményekben szinte a megjelenéstől kezdve találunk a Balkánnal kapcsolatos híreket, írásokat, majd tanulmányokat. A magyar szerzőket a Balkán tekintetében elsősorban a „Közel-Balkán” érdekelte a szakmai és politikai elemzések szintjén. Az „országtanulmányok” mellett (Bátky Zs. 1915 -- Bulgária, Győrffy I. 1916 -- Dobrudzsa, Kemény Gy. 1916 -- Szerbia, Németh J. 1915 -- Szerbia, Pécsi A. 1913 -- Novibazari Szandzsák) a magyar földrajzi kutatásban viszonylag korán megjelent a Balkán mint egész (Cholnoky J. 1913 -- A Balkán-félsziget népei, Hézser A. 1916 -- A Balkán-félsziget közlekedő útjai, Kogutowicz K. 1913 -- A Balkán-félszigetről, Milleker R. 1913 -- A szerb Adria-politika) elemzése is. A Balkánnal kapcsolatos elemzések -- mint a fenti felsorolásból is látható -- különösen megszaporodtak a balkáni háborúk időszakában. A különböző jellegű és terjedelmű írások közös jellemzője, hogy a magyar

földrajztudomány művelői mindenkor a magyar történeti felfogás alapján tekintettek a Balkán felé, másrészt pedig a kutatások során a magyar érdekek feltárására vállalkoztak.

Az imperialisztikus magyar politikai földrajz legjelentősebb képviselője a Balkán irányába Havass Rezső (1852--1927) volt. A földrajzi szakmai közélet Havasst 1913-ban már a „magyar imperializmusnak lelkes és hivatott bajnokának" tekintette, méghozzá pozitív jelleggel. Havass nem a tudományos szférában, hanem a magángazdaságban tevékenykedett fő hivatásként, jelentős vagyona révén többször beutazta a Balkánt és Kis-Ázsiát. 1887-ben a Magyar Földrajzi Társaság alelnöke, majd 1916-ban tiszteletbeli elnöke lett. Vagyonából jelentős összegeket áldozott a magyar földrajztudomány fejlesztésére, publikációk megjelentetésére.

Havass rendkívül kiterjedt tudományos publikációs tevékenységet folytatott, s e mellett a magyar geográfiában elsőként ismerte fel a napilapok, hetilapok politikai hatásának a jelentőségét. Havass úgy ítélte meg, hogy az Osztrák--Magyar Monarchia részeként Magyarország egyáltalán nem folytathat olyan tengeren túli gyarmatosító politikát, mint Anglia, Franciaország vagy Olaszország. Magyarország számára a Balkán kínálkozik gazdasági, politikai expanziós térként, hiszen 1526 előtt a történelmi Magyarország a Balkán északi részét teljesen uralta, s az erejében gyarapodó új Magyarországra ez természetes történeti jogokat és kötelezettségeket ró.

Kezdetben az Adria és Fiume fejlesztése, a térségben való gazdasági pozícióépítés (vasútépítés, áru- és tőkekivitel) lehetőségeinek a mérlegelése kötötte le figyelmét, majd Dalmácia Ausztriától való visszacsatolása Magyarországhoz. Később az egész Balkán érdeklődése középpontjába került. 1912-ben Havass a Magyar Földrajzi Társaság Gazdaságföldrajzi Szakosztályának az elnöke lett, így nagyobb lehetőségekhez jutott a Balkánnal kapcsolatos felfogása hirdetéséhez. A szakosztály programjának megfogalmazásakor célul tűzte ki a Balkánnal való állandó tudományos földrajzi foglalkozást. Havass úgy fogalmazott, hogy: a földrajzi fekvés, a kedvező dunai és vasúti közlekedési vonalak szinte kínálják nekünk a gazdasági hegemóniát a Balkánon.

Havass tudományos tevékenységének egyik meghatározó területe Dalmácia Monarchián belüli Magyarországhoz történő visszacsatolásának az elősegítése, követelése, illetve annak történeti-tudományos megalapozása volt. (Havass politikai földrajzi munkásságának elemzését, s azon belül a balkáni kutatásainak az értékelését a részletekre is kiterjedően elvégezte a szerző, s az a terjedelemre való tekintettel, önálló tanulmányban fog megjelenni.)

Teleki 1916-ban önálló tudományos folyóiratot akart indítani „Balkán Kutatás" címen és céljával. Teleki Pál és Cholnoky Jenő memorandumban fogalmazta meg, hogy fel kell állítani a Magyar Földrajzi Társaság Keleti Bizottságát, melynek elsődleges feladata a magyarság őshazáinak, a magyarság keleti gyökereinek, a keleti területek és a Balkán kutatása lehetne

(TELEKI P.--CHOLNOKY J. 1916). A memorandumban kifejtettek jelentős részben egybeestek az MTA-hoz benyújtott tervezetben elképzeltekkel, így az elgondolásokat nem ismételjük itt meg.

A Magyar Földrajzi Társaság az 1910-es évektől kezdve folyamatosan kezdeményezte egy idegen nyelvű, Magyarországot sokoldalúan és reálisan bemutató kiadvány megjelentetését. A könyv 1918-ban elkészült, s magyarul meg is jelent (LÓCZI LÓCZY L. szerk. 1918). A történeti Magyarországot a magyar közjogi-történeti szemléletben tárgyalta, s területi vonatkozásban a következő kategóriákat állította fel:

- Magyarország, mint Anyaország,
- Fiume,
- Társországok:
  - a) ténylegesen egyesült társországok (Horvát--Szlavónország),
  - b) nem egyesült társországok (Dalmácia, Bosznia--Hercegovina).

A kötet a korszak nacionalista, sőt soviniszta szellemiségéhez képest teljesen visszafogott, nem találhatunk benne szélsőséges megfogalmazásokat, ugyanakkor rendkívül következetesen érvényesítette a történeti-jogi magyar felfogást és szemléletet.

A háború alatt kibontakozott, már említett „publikációs robbanásból" csak azt emeljük ki, hogy Györffy István minden korábbinál tudatosabban foglalta össze Magyarország régi balkáni politikájának történeti és politikai földrajzi összefüggéseit, s az általa vélelmezett recens kihatásait (GYÖRFFY I. 1916). A Balkán nagy része felé a magyarság képviselte a római katolikus egyházat, a magyarság közvetítette az európai hatásokat évszázadok keresztül. Ezt a fajta hivatást a jövőre nézve is reálisnak és kívánatosnak tekintette, s úgy látta, hogy a magyarság „… a szerbeknek pedig kultúrát visz, amire nagyobb szükségük van, mint Nagyszerbiára" (GYÖRFFY I. 1916, p. 37.).

Az MFT támogatásának is köszönhetően a háború alatt Temesváron létrejött a Temesvári Balkán Iroda, mely elsődleges feladatának tekintette a Balkán kutatását, a magyar--balkáni kapcsolatok sokoldalú elemzését. Az iroda földrajzi jellegű publikációi közül kiemelkedik Fodor Ferenc -- aki ekkor Karánsebesen középiskolai tanárként működött -- két értekezése (FODOR F. 1917/a, 1917/b). Fodor Havass Rezső biztatására kezdett intenzíven foglalkozni a Balkán politikai földrajzi problémáival.

Fodor két rövid művének az a jelentősége, hogy felerősítette a magyar földrajztudományban már korábban is jelenlévő felfogást, hogy a Balkán szárazföldi, különösen akkor vasúti, közlekedésének, európai csatlakozásának a kulcsa Magyarország kezében van. Ebből fakadóan Magyarország kulcsszerepet játszik a Balkán jelene és jövője szempontjából.

1916--1918 között többször felmerült annak szükségessége, illetve lehetősége, hogy Szegeden felállítanak egy komplex területi kutatásokkal foglalkozó Balkán Akadémiát. Teleki folyamatosan szorgalmazta az

Akadémia létrehozását, egyes időszakokban (1917-ben) már a konkrét személyi összetételről is tárgyalásokat folytatott, pl. Fodor Ferencet látta volna szívesen geográfusként az Akadémia kutatói között, de elsősorban anyagi okok miatt az intézmény nem jött létre.

A korszak a magyar földrajzi Balkán-kutatás és oktatás legintenzívebb szakasza. A társadalmi, gazdasági, politikai elvárásoknak megfelelően az állam részben önmaga vállalt szerepet a térséggel kapcsolatos oktatás, s részben az ahhoz kapcsolódó kutatások megteremtésében, részben pedig egyéb intézmények is a Balkán felé fordultak.

3. A két világháború közötti időszak kutatásai

Az I. világháborús vereség és következményei teljesen új helyzetet teremtettek a térségben, így Magyarország számára is. Az Osztrák--Magyar Monarchia megszűnt, a Monarchia és benne Magyarország nagyhatalmiságának az illúziói szertefoszlottak. A Párizs-környéki békerendszerben a Balkán területének nagy részét is újrarendezték.

Magyarország függetlenné vált Ausztriától, de a trianoni békeszerződés nem csak Horvátországot választotta le a történelmi Magyarországról, (a magyar politikai elit döntő része egyetértett azzal, hogy Horvátország saját maga dönthet arról, hogy fenntartja-e a magyarokkal a közös államiságot, vagy csatlakozik az új délszláv államalakulathoz), hanem a az Anyaország területéből is jelentős részeket csatolt az új Szerb--Horvát--Szlovén Királysághoz. A délszláv nemzetiségű területek mellett tiszta magyar lakosságú területeket is átcsatoltak.

Magyarország számára a két világháború közötti időszakban Jugoszlávia jelentette a legerősebb balkáni államot, illetve a magyar--jugoszláv kapcsolatok alakulása határozta meg a korlátozott mozgási lehetőségét a szélesebb értelemben vett balkáni térségben. Románia a legtöbb esetben nem balkáni, hanem közép-európai országként jelent meg ekkor a magyar politikai elit számára.

A trianoni Magyarország területileg kiszorult a Balkánról. Az új országhatárok között Szegeden vetődött fel először (tovább élt a korábbi elképzelés) a Balkán kutatás megkezdése, de az intézményesülés most sem sikerült. 1920-ban a szegedi egyetem magántanárrá habilitálta Fodor Ferencet „Magyarország és a Balkán gazdasági földrajza" tárgykörben. Fodor meg is kezdte egyetemi előadásait, de rövid idő után Budapesten folytatta azokat, hiszen habilitációját az újonnan megszervezett Közgazdaságtudományi Karra is kiterjesztették.

Az I. világháború befejezése után a magyar tudomány folyamatosan hangoztatta a Balkán-kutatás fontosságát. A kiinduló alap az volt, hogy létre kell hozni az önálló magyar állam külügyi szervezetét, meg kell alapozni az új magyar külpolitikát. A magyar külpolitikának több okból is a Balkán felé kell fordulnia az új helyzetben:

- ezt követeli meg a szomszédságpolitika,
- Bécs kikerült a balkáni folyamatok kutatásából és irányításából, szerencsés esetben Budapest veheti át ezt a helyet,
- Magyarország ebben az irányban képes a legrövidebb idő alatt kijutni a tengerre.

A Trianonnal kapcsolatos történelmi, politikai irodalomnak volt egy balkáni vonulata is. A legtöbben úgy látták, hogy 1526-ig a magyarság a Balkán felé inkább erő- és érdekérvényesítő politikát tudott folytatni, utána pedig hosszú időre alárendelődött a balkáni dominanciával rendelkező török hatalmi törekvéseknek. A két világháború közötti időszak elemzései nem csak a történelmi nosztalgiát szolgálták, hanem a magyarság önbecsülésének a fejlesztését is.

1922-ben a Külügyi Szemle Balkán-számot jelentetett meg, melynek tanulmányai az új helyzethez igazodva ragadták meg -- szinte mindenre kiterjedően -- a Balkán belső problematikáját, valamint az új Magyarország és az új Balkán viszonyának lehetséges összetevőit:

- Bajza József történész, nyelvész, a horvát irodalomtörténet és történelem kiemelkedő kutatója, 1922-ben elemi szükségletként fogalmazta meg a délszláv térség kutatásának a fontosságát, s ennek érdekében egy Balkán Intézet létrehozását. Úgy vélte, hogy a szomszédos országokkal rendeznie kell a magyarságnak a viszonyát. Az önállóvá váló magyar külpolitikának is szüksége volt a szomszédsági és balkáni kutatások eredményeire.

- Hajnak Henrik az Osztrák -- Magyar Monarchia Duna-politikáját foglalta össze, s vonta le tanulságait. Ennek a politikának az I. világháború utáni időszakra nézve egyik meghatározó, egyben tanulságos eleme, hogy a látványos külsőségek nem pótolhatják a reálstruktúrák hatásait.

- Horváth E. (Jenő) George Canning és a Balkán kérdés témakörében értekezett, részben történeti jelleggel, részben pedig az adott időszakra vonatkozóan fogalmazott meg véleményeket.

- Paikert Antal Bulgária, Németh József Szerbia, Keresztes Zoltán Románia tekintetében fogalmazta meg a közelmúlt és az új helyzet tanulságait.

- Horváth Jenő a Balkán-történet tanulmányozásához szükséges hosszú távú (395--1920) folyamatokat, illetve az azokat feldolgozó történeti munkákat elemezte.

- A Románia szakértő geográfus Kerekes Zoltán javasolta a magyarországi Balkán Bizottság, mégpedig „társaságközi" jelleggel való felállítását. Kerekes úgy látta, hogy az új gazdasági, politikai helyzetben Bécs megszűnt a Balkán-kutatás központja lenni. A szerbek a szarajevói Balkán Intézetet tudatosan Belgrádba helyezték át, nemzeti jellegű intézménnyé kívánják kiépíteni.

A magyarországi Balkán Bizottság működési területe Kerekes megítélése szerint a Balkán-félsziget kell, hogy legyen. Albánia, Bulgária, Görögország, Jugoszlávia, Románia, Törökország történeti, gazdasági, társadalmi

viszonyainak sokoldalú kutatása nagyban hozzájárulhat a magyar külpolitika tudományos megalapozásához. Kerekes a földrajzi kutatások számára három területet (leíró, gazdasági, politikai) emelt ki.

Az 1929-es évtől kezdve a Keleteurópai Intézet, Balkán Intézet, Keletközépeurópai Intézet, Kisebbségkutató Intézet stb. kérdésköre ismét napirendre került. A javaslatok részben a napilapok, részben pedig a tudományos folyóiratok lapjain jelentek meg (GÁL I. szerk. 1942, pp. 12--26). A kudarc mögött egyszerre megjelent a pénzhiány, illetve az, hogy az intézetek célját, funkcióját illetően nem alakult ki konszenzus. A korszak minden javaslattevője tisztában volt azzal, hogy önmagában az intézet neve is kifejez egyfajta vállalást, illetve térközösséget.

1934-ben Gál István tevékenysége eredményeként megjelent az Apollo című, magyar nyelvű folyóirat, (1939-ig 10 kötetben), mely elemzései középpontjába a dunai és balkáni kérdések elemzését állította. A lap a korszak magyar balkáni kutatásainak egyik legfontosabb forrása, illetve dokumentuma.

Kunszery Gyula a Magyar Nemzet hasábjain folyó „hol élünk" vitában minden korábbinál egyértelműbben fogalmazta meg, hogy a nyugati közvélemény és tudomány a megváltozott körülmények között „az eddigi Közép-Európa-elméletek feladásával egyszerűen a balkáni államokhoz, tehát Balkán-Európához sorol bennünket" (BEREND T. I. szerk. I. köt, p. 525.). A szerző szerint Magyarország számára elfogadhatatlan a Balkán északra tolása pár száz kilométerrel.

3.1. Az MTA és a Balkán-kutatás

Az 1919-ben megválasztott Keleti Bizottság tagjai az I. osztály részéről: Asbóth Oszkár, Goldziher Ignác, Heinrich Gusztáv, Kégl Sándor, Kunos Ignác, Láng Nándor, Pecz Vilmos, Schmidt József voltak, míg a II. osztályról Csánki Dezső, Gaal Jenő, Hodinka Antal, Matlekovits Sándor, valamint Teleki Pál nyert tagságot. A III. osztályt Degen Árpád, Horváth Géza, Lenhossék Mihály, Nopcsa Ferenc, Schaffarzik Ferenc és Tuzson János képviselte. A Keleti Bizottságban megpróbálták összehangolni a különböző kutatási tevékenységeket, de ez a háború utáni, zavaros időszakban alig sikerült. A Keleti Bizottság tevékenysége több tekintetben formálissá vált.

Az MTA szervezeti keretei között a két világháború között megmaradt a Keleti Bizottság, de tevékenysége a korábbiakhoz képest korlátozottabbá vált. A Keleti Bizottság a korszakban egyértelműen osztályközi bizottságként működött. Az 1928-ban elhunyt Matlekovits Sándor helyet a II. osztály Kovács Lajost, míg a III. osztály Schafarzik Ferenc helyett Vendl Aladárt delegálta a Keleti Bizottságba.

Az MTA és a Balkán kérdéseit 1942-ben áttekintő Lukinich Imre a két világháború közötti időszakra vonatkozóan azt emelte ki, hogy történeti szempontból üdvözölni kell minden olyan közeledési kísérletet, amely a

Balkán alaposabb és tárgyilagosabb megismerésére irányul (LUKINICH I. 1942, pp. 69--71).

Az MTA már a világháború előtt is azt vallotta, hogy Magyarország számára földrajzi helyzeténél fogva kiemelkedő jelentősége van a Balkán mindenre kiterjedő kutatásának, illetve megismerésének. Az MTA felismerte, hogy az eddig döntően természettudományos kutatások mellett új területekre is szorgalmaznia kell a kutatások kiterjesztését. A Balkánnal való kereskedelmi, gazdasági, településtörténeti, vallási, képzőművészeti stb. struktúrák feltárása és az intézmények közötti kapcsolatteremtés nagyon fontos.

Az MTA a világháború időszakában jószolgálati tevékenységet is kifejthet a tudományos kutatások feltételeinek a biztosításában. A balkáni kutatások tekintetében a két világháború közötti időszakban az MTA elveszítette domináns befolyásoló szerepét. A Keleti Bizottság inkább a „Távolabbi Kelet" felé fordult munkájában.

3.2. A magyar földrajztudomány Balkán-kutatásai

A Balkán problematikája a magyarság és a magyar politikai elit számára a két világháború közötti időszakban jelentős részben leszűkült a SZHSZ Királyság és Románia problematikájára. A Teleki által 1926-ban alapított Államtudományi Intézetben Magyarország szomszédos országaira vonatkozóan folytak elsődlegesen kiemelt kutatások. A Balkán mint egész csak perifériku san jelent meg ezekben a kutatásokban.

A magyar földrajztudomány legfontosabb korabeli Balkán-kutató műhelye Teleki Pál környezetében nőtt fel, bár Teleki maga nem tekinthető „főhivatású" Balkán kutatónak. Teleki részben az irányítása alatt álló különböző intézményeken keresztül (Államtudományi Intézet, Közgazdaságtudományi Kar), részben pedig az ott és más intézményekben dolgozó, tevékenykedő volt tanítványain keresztül nyúlt bele a Balkán politikai földrajzi kutatásának a kérdéseibe. (Ezeket a kutatásokat ott elemezzük.)

A két világháború közötti időszak Balkán szemlélete részben Magyarországhoz kötötten, részben pedig önállóan jelent meg. Az első megközelítést illetően Kalmár Gusztáv, a korszak meghatározó magyar geopolitikusának a munkásságát kell kiemelni. Kalmár szinte minden Magyarországgal foglalkozó művében (KALMÁR G. é.n., 1932), elemzésében a Balkánra vonatkozóan azt emelte ki, hogy: „Hazánk ütközőterület a Balkán félsziget és Közép-Európa között" (KALMÁR G. 1932, p. 228.). Kalmár számára minden jó és rossz hatás a Balkán felöl elsősorban az Alföldet érte. (Jó hatás volt a bizánci kereszténység és kultúráé, rossz szinte minden más.)

A két világháború közötti időszak politikai földrajzi Balkán-szemléletét jelentős részben Cholnoky Jenő felfogása határozta meg. Cholnoky mind a

félsziget Európán belüli helyzetét, sajátosságait, mind pedig belső meghatározottságait sokszínűen elemezte (CHOLNOKY J. é.n./1937). A véleményének kialakításakor megjelentek a korszak magyar törekvései is, de Cholnoky már „leszámolt" a Balkán felé irányuló magyar hatalmi törekvésekkel, de az egyes népekre vonatkozó pejoratív, gyakran gúnyos, sőt tudatosan sértő megjegyzéseit a magyarság általánosítottnak tartott történelmi tapasztalata „diktálta" számára.

Dél-Európa legbonyolultabb félszigetének tekintette Cholnoky a Balkánt. Északi határát a következőképpen határozta meg: a Trieszti-öböltől egy vonalat kell húzni a Száva folyásán keresztül az Al-Dunáig, aztán a Déli-Kárpátok vonalán a Kárpátok délkeleti sarkáig, s onnan a Duna deltáig. Az így lehatárolt Balkán-félsziget bonyolult alakú, s belső geológiai szerkezetében komplikált, s maga is két részre tagolandó belső struktúrájában. Egészében véve: „...a Balkán-félsziget bonyolult felépítésű, szerencsétlenül tagozott félsziget" (p. 619.).

Cholnoky elméleti, történeti alapokból kiindulva úgy vélte, hogy: „A Balkán-félsziget típusa lehet azoknak a földrajzi területeknek, amelyek éppen nem alkalmasak egyetlen, konszolidált állam kialakulására. Nem is volt ez a szerencsétlen félsziget sohasem egyetlen, békés és boldog állam s még ma, a modern tanítások és törekvések idején sem képes erre" (p. 118.). Ennek okai elsősorban a Balkán sajátos földrajzi struktúráiban vannak Cholnoky véleménye szerint.

A Balkán-félszigeten nagy a szeparatisztikus hajlandóság, mert nincs egyetlen nagy, központi medencéje sem, mely integrálni tudná a térséget. A viszonylagos integráció mindig külső hatalom által következett be. A török hódítás előtt a félsziget politikailag lényegében már darabjaira hullott szét. A kis államtöredékek többsége „...folytonos, kíméletlen marakodásban pusztította egymást" (p. 622.)

A kedvezőtlennek minősített geográfiai tagozottság Cholnoky szerint nem csak az államosodási folyamatokat szabta meg, de annak a következménye a „csodálatosan tarka nép-összevisszaság" is. Nem titkolja Cholnoky negatív véleményét akkor, amikor a térség etnikai összetételét „szörnyű néphabarék"-nak minősítette. A törökök csak „rátették a koronát" erre a néphabarékra, amikor a mohamedán vallással még inkább széttagolták, mivel a bosnyákok és az albánok többsége felvette ezt a vallást.

Az egymással évszázadok óta küzdő etnikumok tették a Balkán-félszigetet valóságos tűzfészekké. A tűzfészek tehát Cholnoky felfogása szerint nem kívülről jött elsősorban, hanem a szűk és kedvezőtlen feltételek között élő népek élethalál harcából. Azt is láttatja, hogy „...a temérdek brutalitás és kegyetlenkedés, amit egymáson elkövetnek ... még a legsötétebb Afrikában is felháborító volna" (p. 624.).

A félsziget politikai földrajzi és regionális struktúráit megítélése szerint nagyon nehéz logikus földrajzi rendszerben tárgyalni, mert: „földrajzilag lényegesen különböző területeket foglalnak össze egy-egy államszörnyeteggé, hogy ez minden rendszeres leírásnak ellene szegül."

3.3. A Közgazdaságtudományi Kar Keleti Intézete és a Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézete

A világháború után mindenki számára világos volt, hogy a gazdasági kérdések minden korábbinál jelentősebb szerepet játszottak a folyamatokban, s a jövőben a gazdaság minden tekintetben felértékelődik. Magyarországon 1920 októberében hívta életre a törvény (jelentős részben Teleki Pál hatására és közreműködésével) a Közgazdaságtudományi Kart. A szomszédos országok kutatásának az igényével hívták életre az Államtudományi Intézetet 1926-ban. A két intézményben tevékenykedők nagyrészt azonos személyek voltak.

Teleki jelentős szerepet játszott mind a Közgazdaságtudományi Kar balkáni kutatásainak megszervezésében, mind pedig az általa alapított Államtudományi Intézet kutatásainak az irányításában, melyek elsődlegesen Jugoszláviára és Romániára irányultak.

A Keleti Kereskedelmi Akadémia 1920-ban beolvadt az újonnan szervezett Közgazdaságtudományi Karba. Az intézmény 1926-ig volt igazgatója, Kunos Ignác vezetésével tevékenykedett, de nem igazán találta sem szakmai, sem pedig szervezeti helyét a kar keretei között. 1926-ban Teleki létrehozta a Keleti Intézetet, méghozzá négy térségi részleggel: 1) Balkán, 2) Közel-Kelet, 3) Oroszország, 4) Távol-Kelet. A Balkán-csoport Albánia, Bulgária, Görögország, Románia, Szerbia kutatásával foglalkozott. Teleki különbségként azt emelte ki, hogy míg a Keleti Kereskedelmi Akadémia középiskolai érettségivel vette fel hallgatóit, addig a Keleti Intézet az egyetem felsőbb évfolyamainak hallgatói közül válogatta ki tagjait.

Az Intézet igazgatója Teleki Pál (főként a Közel-Kelet gazdasági és politikai földrajzi problematikáját adta elő), helyettese pedig Fodor Ferenc lett (aki a Balkán gazdasági földrajzának előadásait tartotta). Az intézetben ténylegesen nyelvi, részben pedig gazdasági, politikai képzés folyt. A képzés célja a Balkán és a Közel-Kelet sokoldalú megismertetése volt. Az intézet a kar szerves részeként működött, önálló könyvtára nem volt.

A képzés 4 szemeszteres volt. Az oktatás részét képezte a magas szintű nyelvi, a történeti, földrajzi, politikai tárgyak rendszere. Az intézetben az adott kérdés legjobb kutatói tartottak előadásokat. Teleki Pál politikai, Fodor Ferenc pedig gazdasági földrajzot adott elő a hallgatók részére. Kádár László szerint a Keleti Intézetet 1931-ben azért szüntették meg, mert a kis-antant oly mértékben elzárta Magyarországot a Kelettől, hogy nem volt értelme a kelet-kutatásnak és oktatásnak a karon.

A József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem létrehozásakor 1934-ben a Keleti Intézet úgynevezett karközi intézményként alakult újjá. Fodor Ferenc számára a Balkán kérdése fontos maradt. 1937-ben már úgy fogalmazott, hogy elérkezett az idő a magyar--jugoszláv közeledéshez. Fodor megfogalmazásában mindkét országban megfogant a közeledés szükségességének a felismerése, „a nemzet-lélektani pillanat kölcsönösen elérkezett". A közeledést történelmi, politikai, gazdasági tényezők is

sürgették és elősegítették (FODOR F. 1937). Fodor mellett Rónai András játszott szerepet az Intézet földrajzi képzésében.

Az Államtudományi Intézet, különösen majd Teleki tanítványa, Rónai András vezetése alatt végzett rendkívül tudatos politikai földrajzi kutatómunkát a szomszédos államokra vonatkozóan. Az intézményben referensi rendszer működött, minden szomszédos országnak meg volt a saját felelőse.

Az intézet tevékenysége a háború végére túlnőtt az eredeti célkitűzésen, s az elkészült, s 1945-ben publikált Közép-Európa atlaszban (RÓNAI A. szerk. 1945), illetve általában kidolgozott Közép-Európa fogalom (RÓNAI A. 1945) rendkívül tanulságos mind Magyarország, mind pedig a Balkán szempontjából.

A Rónai által kidolgozott Közép-Európa fogalom egyértelműen politikai tartalommal, illetve üzenettel bír, Magyarország és a környező területek nem részei a németek által megfogalmazott, lehatárolt, kimondva-kimondatlanul német vezetésű Mitteleuropa-nak. Közép-Európa -- Cholnoky Jenő munkásságát is figyelembe véve -- csak a történelmi Magyarország, illetve utódállami környezete lehet. Közép-Európa a tudatos „térképkivágatban" csak a Kárpát-medencét és szűkebb környezetét foglalja magába (2. ábra).

Ennek a felfogásnak az lett a logikus következménye, hogy Ausztria, Csehszlovákia, Magyarország mellett „a Balkán északi területei, illetve államai (Bulgária, Jugoszlávia, Románia) egyértelműen Közép-Európához kerültek a Balkánról". Rónai direkt módon elutasította a térségre vonatkozó külső, főleg német lehatárolási kísérleteket: Délkelet-Európa, Kelet-Középeurópa, Duna-Európa. Rónainál az új „térközösség" potenciális politikai lehetőségeket is hordozott, ezek a területek képesek lehettek volna a német törekvésekkel szembeszállni, amennyiben pozitív módon együttműködtek volna.

3.4. A M. Kir. Keleti Kereskedelmi Főiskola

1933-ban ismét megkezdődött Budapesten a Keleti Kereskedelmi Szaktanfolyam megszervezése, illetve az oktatás megindítása, mely 1937-ig rendszeresen működött. A szaktanfolyami képzés feladata lényegében ugyanaz maradt, a keleti területek, köztük a Balkán felé eredményesen tevékenykedő, sikeres szakemberek képzése.

A Délvidék 1941-es visszacsatolása eredményeként Magyarország szembekerült Nagy-Britanniával, amely nem ismerte el a területgyarapodást, sőt a világháború befejezése utáni időszakra megtorlást helyezett kilátásba. A Balkán problematikája ismét közelebb került így az országhoz. 1942 őszén Újvidéken létrejött a két évfolyamú Keleti Kereskedelmi Főiskola, mint a távlati magyar keleti kereskedelemi felkészülés egyik fontos intézménye. A Főiskola tudatosan vállalta fel, hogy

valójában a korábbi Keleti Kereskedelmi Akadémia örököse mind a képzést, mind pedig a szélesebb célokat illetően.

A Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium által 1942-ben jóváhagyott tanterv szerint a képzés két éves (négyszemeszteres). A kötelező tárgyak között elméleti (közgazdaságtan, pénzügytan, gazdaságtörténet stb.) mellett sok gyakorlati tantárgy, illetve ismeretanyag szerepelt. A képzésben mind a négy szemeszteren keresztül megjelent a gazdasági földrajz. Az első két szemeszterben az oktatás meghatározó területe és célja a Balkán, míg az utolsó két szemeszterben a Közel-Kelet gazdasági földrajza volt. Önálló tantárgy volt Délkelet-Európa közlekedéstana és közlekedéspolitikája.

Nem kötelező tantárgyként jelent meg a tanrendben a Balkán szeminárium, mely mind a négy szemeszterben felvehető volt, valamint a bolgár és a török állam és társadalom problematikája, s végül az iszlám gazdaságtörténeti feldolgozása.

A képzés rendkívül erős területe volt a nyelvi oktatás, mégpedig mind a világnyelveket (német, olasz, francia, angol), mind pedig a balkáni nyelveket (bolgár, török, szerb, román) illetően, de lehetőség volt az arab, a perzsa és a finn nyelv tanulmányozására is.

A Kádár László által vezetett Földrajzi Szeminárium (a tanársegéd Eördegh Béla volt) egyszerre folytatott gazdasági és politikai földrajzi kutatást és oktatást. Az első két félévben a földrajzi oktatás inkább a Balkánra, míg az utolsó két szemeszterben pedig inkább a Közel-Keletre koncentrált.

A főiskolán belül Kádár László vezetésével létrejött (1942. december 13.) az önálló Balkán Intézet is (a magyar tudománytörténetben az első ilyen jellegű szervezeti egység), mégpedig azzal a céllal, hogy a balkáni ismereteket külön is oktassa (KÁDÁR L. 1945). Az Intézet által meghirdetett Balkán Szeminárium négy szemeszteren keresztül foglalkozott a Balkán problematikájával. A bolgár nyelvi képzés mellett az egyes balkáni országok külkereskedelmének és közlekedésének a tanulmányozása állt előtérben.

A Balkán Intézet tudatos könyvtári fejlesztést végzett, melynek keretében és eredményeként létrejött az ország leggazdagabb balkáni térképgyűjteménye, a balkáni országok történetére, földrajzára, statisztikai adataira stb. vonatkozó szakgyűjtemény.

Az Intézet gyakran rendezett felolvasó üléseket, melyeken a Balkán országosan ismert kutatói tartottak előadásokat, valamint olyan, országosan ismert politikusok, akik a balkáni kérdés egy-egy elemével szinte hivatásszerűen foglalkoztak.

Az iskola hallgatói létszáma -- a korábbi ilyen jelegű képzésekhez hasonlóan alacsony volt, ugyanakkor vonzáskörzete, a képzés jellegének megfelelően -- kis intenzitás mellett -- kiterjedt az egész országra, sőt a balkáni városok egy részére is (3. ábra).

Újvidék visszacsatolásával lényegesen meggyengült Szeged és Pécs balkáni aspirációja, hiszen mindenki számolt azzal, hogy ha a helyzet megszilárdul, akkor Újvidék lehet a magyar Balkán-kutatatás igazi

központja. (A MKT Balkán Bizottsága is támogatta Újvidék és az új főiskola ilyen irányú elképzeléseit.)

3.5. A Magyar Külügyi Társaság Balkán Bizottsága

1939. február 16-án a Magyar Külügyi Társaság Elnöki Tanácsa az MKT keretei között létrehozta a Balkán Bizottságot, melynek motorja Drucker (majd Drucker--Baross, végül Baross) György, VKM miniszteri osztálytanácsos volt. (A Bizottság inkább a Balkán iránt érdeklődők baráti társaságaként működött.) A Bizottság alapító értekezletére 1939. március 17-én került sor.[2] (A Bizottság éves költségvetési keretét 500 pengőben határozták meg, melyből 100 pengő az ügyvezető titkár, 100 pedig a nyelveket beszélő titkárnő illetménye volt.)

A Bizottság 1939 áprilisában társasutazás szervezésébe kezdett az „ÉGISZ" utazási iroda közreműködésével, azzal a céllal, hogy a Belgrád--Szófia--Isztambul--Athén--Dalmácia útvonalat bejárva a helyszínen tanulmányozzák a Balkán problémáit. Az iroda kidolgozta az utazás tervét és költségvetését, a balkáni válság miatt azonban nem került sor az utazásra.

A Magyar Külügyi Társaság 1941. március 20-án (tehát még a Jugoszlávia elleni háború megindulása előtt) Dr. Kenéz Béla, nyugalmazott miniszter elnöklete alatt, a Parlamenti Múzeum előadó termében, formálisan és hivatalosan is létrehozta saját keretei között a Balkán Bizottságot. Az alakuló ülésen mintegy 130--150 fő vett részt a korabeli jegyzőkönyv feljegyzései szerint, s szinte valamennyi minisztérium magas szinten képviseltette magát.

Az alakuló ülésen Drucker György számolt be az előkészületekről, (s ezek keretében fogalmazta meg az 1939-es törekvéseket, illetve a Balkán Bizottság akkori kérdéseit.) Horváth Jenő a magyar Balkán-kutatások problematikáját tekintette át, mind történeti, mind pedig az adott időszakra vonatkozóan. Gál István a magyarországi Balkán Intézet létrehozásnak a lehetőségeit fogalmazta meg.

A Balkán Bizottság a megalakulásakor elfogadott program szerint elsődlegesen tudományos kutatásokat vállalt fel, köztük kiemelt jelentőséget tulajdonítottak a földrajzi, azon belül a politikai földrajzi folyamatok feltárásának. A program a kutatások mellett kiemelt jelentőséget tulajdonított a tudományos ismeretterjesztésnek is.

---

[2] A Balkán Bizottság és a Balkán Intézet levéltári iratanyaga rendkívül gazdag (MOL. P. 1001), jelentős részben Drucker/Drucker-Baross/Baross György jóvoltából, aki az iratanyagot szinte a maga teljességében megőrizte, s biztosította a folyamatosságát. Az iratanyag témánk szempontjából fontos részét dolgoztuk csak fel, az anyag szélesebb körű, s mélyebb részletkutatásokat is lehetővé tesz.

A Bizottság létrehozásakor ismét felvetődött a Balkáni Intézet létrehozásának a szükségessége. A kidolgozott tervezet szerint az Intézet céljai a következők voltak:

1) **A balkáni államok népeire, társadalmi, kulturális, gazdasági stb. viszonyaira vonatkozó adatok szakszerű gyűjtése, feldolgozása, rendelkezésre bocsátása, hazai és külföldi Balkán bibliográfiák készítése,**
2) **Szakkönyv- és folyóirattár, lapkivágások, térképgyűjtemény létesítése,**
3) **Előadások tartása,**
4) **Balkáni kérdéseket érintő tanulmányok megjelentetése,**
5) **A Külügyi Szemlének a Balkán-kutatás szolgálatába állítása,**
6) **Tanulmányutak szervezése,**
7) **Kapcsolatépítés a balkáni tudományos élet felé,**
8) **A balkáni nyelvek tanulásának az elősegítése,**
9) **A magyar érdeklődés fokozása a Balkán iránt.**

A Bizottság egy 18 pontból álló kérdőív segítségével kívánta felmérni a Balkán-kutatásban érintettek és érdekeltek körét, s kialakítani azt a szakértői háttérbázist, melyre a következőkben eredményesen támaszkodhatott volna. A kérdések felölelték a személyek tárgyi érdeklődését szinte mindenre kiterjedően.

A Balkán Bizottság elnöke Kállay Tibor, nyugalmazott miniszter lett, Csekonics Iván gróf, Domanovszky Sándor, Öttövényi Oliviér, Gömöry-Laimi László, Horváth Jenő, Kenéz Béla, Lukinich Imre, Paiker Tamás, Szekfü Gyula társelnökök, az alelnökök között találjuk Drucker Györgyöt, Csuka Zoltánt (a Magyar Délvidéki Szemle felelős szerkesztőjét) Fehér Gézát (szófiai magyar lektort), Paikert Gézát, Weber Tibort, Zilai-Sebess Jenőt; a tikárok pedig Balász Gábor, Buócz Elemér, Gál István, Jencs Árpád, Pusztay (Popovits) József lettek.

1941 áprilisában Magyarország szerencsétlen módon bekapcsolódott a Jugoszlávia elleni (formálisan annak megszűnése után) katonai akciókba. Teleki Pál miniszterelnökként nem tudta sem támogatni, sem pedig vállalni az akciót, s öngyilkosságot követett el. Magyarország elsőként ismerte el a függetlenségét kikiáltó új Horvátországot, s kinyilvánítottan szoros kapcsolatokra törekedett az új szomszédjával.

A Magyar Külügyi Társaság Balkán Bizottsága munkája a háborús események kirobbanása következtében egyre inkább elment a napi politika és a propaganda irányába. A Bizottság által megjelentetett „Balkán-Füzetek„ kiadványsorozat magában hordozta az önálló balkáni tudományos folyóirat lehetőségeit, de a háborús nehézségek miatt nem vált igazán jelentős tudományos fórummá. Kenéz Béla, Drucker György, Kállay Tibor, Horváth Jenő és Gál István a füzetsorozat első számában sürgette a Magyar Balkán-Intézet megalapítását, mert úgy látták, hogy csak a tudatos és

sokfaktorú kutatásokkal lehet elősegíteni a térségben a népek közötti megértést.

A kötetet a Pécsi Napló 1941. július 16-i számában ismertető Pusztai (Popovits) József úgy vélte, hogy: „Hiszen Pécs városa geopolitikai fekvésénél és balkáni kutatásra alkalmas tudományos gárdájánál fogva egyenesen predesztinálva van a Balkán-kutatásra, Pécsett élnek a legkiválóbb magyar Balkán-kutatók". A Balkán pécsi kutatói között felsorolásra került: Baranyai Tivadar -- délszláv települések, Szabó Pál Zoltán -- magyar--délszláv viszony, Vándor Gyula -- délszláv irodalom, Bédi Imre -- román kérdés, Faluhelyi Ferenc -- kisebbségi kérdés, Horváth Miklós -- magyar--délszláv kapcsolatok, Jávor Ferenc -- turizmus, Rejtő Frigyes -- délszláv történelem, Csapláros István -- általános kérdések.

A Balkán Bizottság 1941 őszén és 1942 tavaszán nagyszabású előadássorozatot rendezett a fővárosban, illetve a vidéki egyetemi városokban. A Balkán talán sohasem szerepelt ilyen átfogóan korábban a magyar közvélemény előtt. Különösen fontos volt a Balkán Bizottság pécsi rendezvénye (1941. november 28.), s pécsi csoportjának megalakulása, mert a várost a magyar tudományos közvélemény jelentős része a vidéki Balkán kutatások potenciális központjaként fogalmazta meg. (A Pécsi Napló korabeli tudósításában Pécs „Magyarországnak Balkán-felé néző végvára"-ként, illetve „a Balkán kapuja"-ként jelent meg.)

Pécs napilapjai a rendezvényt követően is foglalkoztak az ott elhangzottakkal, s a Dunántúl pl. azt követelte, hogy Pécs városa, s maga az egyetem is forduljon nagyobb figyelemmel a Balkán felé. Ez részben azzal érhető el, hogy létrehozzák az egyetemen a „Balkán Tanszéket". Ebből a városból lehet a leginkább figyelemmel kísérni a balkáni népek életété és sorsát, ez a város lehet a magyar Balkán-kutatások tudományos fellegvára.

A világháború alatt jelent meg a magyar tudomány távlati balkáni feladatait összegző kötet (GÁL I. szerk. 1942). Elsődleges megállapítása, hogy: „A magyar szellemi élet, különösen a tudományosság egy évszázad óta annyit cselekedett a Balkán felkutatása terén, mint egyetlen nemzet sem" (GÁL I. szerk. 1942, p. 3.) A magyar történettudomány lényegében a Balkán kutatással lépett ki -- nagyon korán -- a nemzetközi tudományos színtérre. A magyar tudomány elsősorban a nemzeti létkérdések okán kutatta a Balkánt, de a politikai kurzusok változása természetes módon befolyásolta a kutatások lehetőségeit, kereteit.

A kötet tanulmányai a teljességre törekedve mutatták be az egyes területek (összehasonlító irodalomkutatás, történeti, néprajzi kutatás, egyes országok kutatása, stb.) sajátosságait, s fogalmazták meg a Balkán magyar kutatásának mindenre kiterjedő szükségességét. Gáldi László pl. javasolta, hogy a Balkánon létre kellene hozni egy Collegium Hungaricumot, mert csak így lehet biztosítani a rendszeres kutatás lehetőségeit.

A magyar szellemi elit jelentős része 1942-ben tisztában volt azzal, hogy alakuljon is bármilyen módon a világháború végeredménye a Balkán Magyarország életében a jövőben is jelentős szerepet fog játszani. A térség

mind gazdasági, mind pedig politikai értelemben fel fog értékelődni az európai politikában.

1943 tavaszára a Balkán Bizottság előkészített egy országos kiállításra szánt balkáni anyagot. A kormány úgy látta, hogy az összegyűjtött anyag külpolitikai gondokat, bonyodalmakat okozhat, ezért nem járult hozzá a kiállítás megrendezéséhez.

1943-ban a Debreceni Nyári Egyetem keretében a Balkán Bizottság lehetőséget kapott a „Balkán Hét" megszervezésére. A rendezvény ideje alatt sokféle előadásra, bemutatóra került sor.

3.6. A Délmagyarországi, Délvidéki, Dunántúli Tudományos Intézet terve

Észak-Erdély visszacsatolása után 1940-ben törvény rendelte el a pécsi bölcsészkar szüneteltetését, hiszen Kolozsváron ismét létre kellett hozni a tudományegyetemet. A pécsi oktatók egy részére az új egyetem nem tartott igényt, mások pedig nem szívesen települtek volna át Kolozsvárra. Az egyetemen belül tudatos mozgalom (menteni a menthetőt) bontakozott ki annak érdekében, hogy Pécs ne maradjon társadalomtudományi kutatóbázis nélkül, a bölcsészkar helyettesítésére hozzanak létre egy jelentősebb tudományos gárdát befogadó kutatóintézetet (CSIZMADIA A. szerk. 1980). A különböző egyetemi dokumentumokban a tervezett intézet neve és funkciója sokféleképpen szerepelt.

A Magyar Külügyi Társaság Balkán-Bizottsága 1941 őszén a pécsi egyetemi aulában előadó estet szervezett, melynek eredményeként létrejött a bizottság pécsi részlege. Mind a szervezésben, mind pedig a későbbi munkában jelentős szerepet játszott Pusztai (Popovits) József, valamint az akkor még Szegeden tevékenykedő Szabó Pál Zoltán. (Mindketten a MKT Balkán-Bizottságának aktív tagjai voltak.)

A magyar geográfia képviselői közül Szabó Pál Zoltán foglalkozott rendszeresen a Balkán problematikájával, a horvát--magyar kapcsolatokkal, valamint egyes magyar városok (Pécs, Szeged) balkáni hivatásával. A Balkán Szabó számára geopolitikai és geostratégiai helyzeténél fogva volt fontos: „A Balkán-félsziget pedig Európa hídja Közel-Kelet gazdag világához, kulcsa a Földközi-tenger keleti medencéjének, kapuja a Fekete-tengernek. Balkán egyre növekvő fontossága ép abban rejlik, hogy három világrész hatalmi körét, Európáét, Ázsiáét és Afrikáét érinti" (SZABÓ P. Z. 1942, p. 1.).

Szabó P. Z. számára történetileg az egyik legfontosabb kérdés a középkori balkáni (belső), illetve a Magyarországról a Balkánra vezető közutak problematikája volt. Szabó úgy látta, hogy a magyar kultúrhatás a közlekedési-gazdasági kapcsolatokon keresztül érvényesült, s a magyar befolyásnak két zónáját határolta le (4. ábra).

Szeged kapcsán azt fogalmazta meg Szabó P. Z., hogy a várost közlekedésföldrajzi helyzete predesztinálja a Balkánnal kapcsolatos feladatokra. Szeged történetileg versenytársa volt lényegében Belgrádnak, s az csak fővárossá válása után szakadt el mind nagyságrendjében, mind pedig funkcióiban Szegedtől. Szeged valóságos közlekedési kapuja a Balkán nagy részének Közép-Európa felé (5. ábra).

Szabó szerint Pécs is balkáni hivatással rendelkezett, elsődleges kooperációs területe a horvát rész, majd Horvátország önállóvá válása után Horvátország. Kolozsvár balkáni hivatása a román kapcsolatok ápolása volt, s 1940-es visszatérése után ez a szerepe megmaradt.

Szabó Pál Zoltán a Balkánra vonatkozó politikai földrajzi tanulmányainak eredményeit összegezve megszerkesztette a Balkán erővonalainak geopolitikai rendszerét (6. ábra). A Balkán legfontosabb geopolitikai erővonala Zágráb és Isztambul között húzódik, mely a félszigetet két külön jellegű és érdekű területre osztja. Az északi rész valójában Közép-Európai érdekeltségű, a déli területek pedig már mediterrán jellegűek (SZABÓ P. Z. 1943).

Szabó Pál Zoltán megközelítésének az volt a többször és több helyen megjelentetett alapja, hogy a két térség problematikája szervesen összefügg, kapcsolatuk és egymásra hatásuk szükségszerű. Ennek érdekében sürgette Pécsett a Délmagyarországi Kutatóintézet felállítását, melynek fontos feladata lett volna a Kárpát-medence és a Balkán közötti földrajzi, történeti, nyelvi, néprajzi stb. kapcsolatok és hatások kutatása.

Szabó Pál Zoltán 1942-ben részletesen is kifejtette a Délvidéki Intézet, illetve az intézményt támogató Délvidéki Egyesület tervét (SZABÓ P. Z. 1942). A Délvidéki Intézet Szabó Pál Zoltán felfogásában egy történeti--politikai földrajzi intézetként működött volna. Kutatási területe felölelte volna a Kárpát-medencét és a Balkán egészét. Székhelye Pécsett lett volna. A Délvidéki Intézetnek sajátos célja lett volna a magyar külpolitika hosszú távú stratégiai megalapozása.

A pécsi egyetem és a város vezetésének fáradozásait 1943-ban siker koronázta. A kultuszminiszter felkérte Rónai Andrást, a Teleki Pál Tudományos Intézet akkori igazgatóját, hogy szervezze meg a Dunántúli Tudományos Intézetet, s a felállított Intézet igazgatói teendőinek ellátásával Szabó Pál Zoltán egyetemi magántanárt bízta meg. A siker csak viszonylagos volt, hiszen a DTI-t olyan kis létszámmal szervezték meg, hogy az alkalmatlan volt objektíve a bölcsészkar szerepének a kiváltására.

Létrejött a Dunántúli Tudományos Intézet, mely nevében nem Balkán-kutató intézet lett, de munkatársainak egy része szinte folyamatosan életben tartotta a Balkán kutatást, többször megfogalmazva annak a szükségességét is. Szabó P. Z. elsősorban a magyar--horvát kapcsolatok történeti és politikai földrajzi kutatása felé fordult az Intézet megalapítása után.

Szabó egy alapkutatás jellegű tanulmányban bizonyította be, hogy Szlavónia és Horvátország területi problematikája történetileg rendkívül

bonyolult (SZABÓ P. Z. 1945). Mind Szlavónia, mind pedig Horvátország területe, térfogalma rendkívül sokat változott, lényegesen eltolódott.

A Balkán szempontjából -- magyar szemszögből -- a legtanulságosabb és legsajátosabb korszaknak a XIV. század második felét tekintette, amikor a két nagyhatalom lényegében felosztotta egymás között a Balkán területét (7. ábra).

Szabó P. Z. a DTI igazgatójaként 1948-ig kiemelten szorgalmazta és támogatta a Balkánnal kapcsolatos intézeti kutatásokat és publikációkat. Horvátországi kutatóknak publikációs lehetőségeket biztosított Magyarországon.

4. Balkán-kutatás 1945--1948 között

A vesztes II. világháború után ismét új szituációba került a magyar--balkáni államközi viszonyrendszer. Az új (mind a debreceni ideiglenes, mind pedig majd a választások után megalakult budapesti) magyar kormány (a jugoszláv partizánoknak a vajdasági magyar lakossággal szembeni tömegmészárlása ellenére) törekedett a Jugoszláviával való kapcsolatok javítására. Számos elképzelés szerint a jugoszláv kapcsolat erősödése egyensúlyozhatta volna a szovjet jelenlétet.

Az ország többféle politikai térben kellett, hogy végiggondolja, illetve újradefiniálja saját térbeliségét. (A Közép-Európa fogalmat -- német és náci kötődései miatt lejáratottnak tekintették ekkor.) 1945 után a következő térközösségi törekvések jelentek meg: Duna-völgy, Délkelet-Európa, Közép-Kelet-Európa, Kelet-Európa. A térközösségi kapcsolatok keresésében egyszerre jelent meg a múlt hatása, a szovjetek által megszállt ország akkori jelene, illetve a jövőkeresés kényszere.

A háborús vereség következtében ismét felvetődött a béketárgyalásokra való felkészülés szükségessége. A felkészülés több műhelyben megkezdődött. A politikai és tudományos kapcsolatokat is külön kell kezelni 1947 februárja, a békeszerződés aláírása előtti, illetve az azt követő időszakra vonatkozóan.

A Balkán területén 1945 után kibontakozó föderalista elképzelések, illetve a Tito-féle Jugoszlávia esetében tudatos politikai törekvések megérintették a magyar politikai és tudományos elitet, de egyben óvatosan is tekintettek a Balkán felé. Nem látták és nem láthatták, hogy e törekvések mögött a Szovjetunió húzódik-e meg valójában, avagy a törekvések részben szovjetellenes jellegűek.

A „Dunai Munkaközösség" értelmiségi baráti körként alakult meg 1945 karácsonyán, majd a béketárgyalásokra való felkészülés jegyében részben hivatalossá vált. A Radisics Elemér szerkesztette „Dunatáj" műhelyben a Központi Statisztikai Hivatal munkatársai nagy számban vettek részt, a Teleki Pál Tudományos Intézetet többen, köztük Rónai András képviselte, a külügyminisztériumból mintegy fél tucat tisztviselő vett részt a munkában.

A magyar tudományos és politikai irodalom elsősorban a „Dunatáj" (Magyarország, Ausztria, Bulgária, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Magyarország, Románia) nagytérségi keretei között gondolkozott (RADISICS E. 1946), de megjelent a Kelet-Európában, valamint a Délkelet-Európában való gondolkozás is.

A „Dunatáj" megfogalmazása (Az európai szárazföld közepe a Dunatáj, azaz a Kárpát-medence és annak környéke, p. 1.) funkcionálisan és területileg szinte azonos volt Rónai András Közép-Európa lehatárolásával. (A kötet térképmellékleteinek jó része azonos a Közép-Európa atlaszéval.) A kötet mindenre kiterjedő részletességgel elemezte a térségen belül a dunai Balkán (Bulgária, Jugoszlávia, Románia) államait.

Más műhelyek részben más új térközösségi formációban gondolkodtak. Délkelet-Európa a történeti egymásmellettiség jegyében jelent meg a magyar politikai gondolkodásban a világháború után, de voltak más elemei is a térkategóriának: „Délkelet-Európában (Magyarország) kulcshelyzetét úgyszólván valamennyi velünk szomszédos állam vitatja. Pedig kétségtelen, hogy legközpontibb az a terület, melyet a többi koszorúként övez" (ELEKES D szerk. 1947, p. 16.).

Az államközi viszonyoknak megfelelően a tudományos kutatások lehetőségei is erőteljesen módosultak. Az új helyzetben a kutatás újrafogalmazta Magyarország földrajzi, politikai helyzetét: „Magyarország földrajzi helyzeténél fogva dunai állam, tehát katonailag és közlekedésileg átmenőforgalmi ország: keresztény műveltségelőtti műveltsége viszont Kelethez kapcsolja. Földrajzi és néprajzi helyzetével nyugati keresztény műveltségével tehát Kelet és Nyugat határán fekszik" (GÁL I. szerk. 1947, p. 241.).

A Balkán, illetve a balkáni népek és a magyarság kapcsolatainak kutatása bekerült egy nagyobb földrajzi térség (Kelet-Európa) viszonyrendszerébe (GÁL I. szerk. 1947). Ekkor Magyarországon még nem ment végbe a kommunista hatalomátvétel, de a politikai átalakulás már új módon hatott a kutatásokra. A vizsgált kapcsolati tér tágabb, mint a szovjet megszállási zóna.

Az új helyzetben mind a történeti, irodalmi, kulturális kapcsolatokat elemző írások a történetileg megélt egymásmellettiség pozitív hatásait, egymás kultúrájának gazdagítását emelték ki a magyar--orosz, valamint román, osztrák, bolgár, szerb, horvát, szlovén, albán, török, görög kapcsolatokban.

A II. világháború után sorra alakultak a különböző baráti társaságok (Magyar--Jugoszláv Társaság, Magyar--Bolgár Társaság stb.), melyek a népek közötti együttműködés elmélyítését tűzték ki célul.

1946--47-ben a balkáni konföderáció és vámunió terve már a nagypolitika színterén érvényesült. Titó 1947 decemberi budapesti látogatásakor már Magyarország kapcsolódási lehetőségeiről volt szó. A szovjet vezetés 1948 januárjában azonban élesen és egyértelműen elutasította a Titó és Dimitrov által szorgalmazott balkáni föderáció lehetőségét, s mesterségesen kiagyalt képződménynek minősítette.

1948 elejétől kezdve -- a szovjet álláspontnak megfelelően -- a magyar--jugoszláv kétoldalú kapcsolatok alakulásában jelentős lehűlés következett be, de még nem járt teljes szakítással. Megnehezedtek a gazdasági együttműködés feltételei is. A tudományos kutatásban némileg megkésve, de ott is szükségszerűen megjelentek a politikai fordulat következményei.

4.1. A Balkán Intézet létrehozása és rövid tevékenysége

A Magyar Külügyi Társaság 1945. november 7-én újjáalakította a Balkán Bizottságot (a „Bizottság" megjelölés ellen a jugoszláv katonai misszió tiltakozott, ezért azt „Társaságra" változtatták), s a magyar szellemi, gazdasági, politikai elit egy részének megnyerésével újrakezdte tevékenységét. A Bizottság elnöke Auer Pál, nemzetgyűlési képviselő, akkor éppen párizsi magyar nagykövet lett. A Bizottság székhelye az Országház maradt.

A társelnökök száma 22 volt, s köztük (pl. Kállay Gyula, Kővágó József, Lukinich Imre, Ortutay Gyula, Szakasits Árpád, Teleki Géza) a magyar gazdasági, szellemi, politikai elit minden irányzata helyet kapott. A két ügyvezető alelnök Auer László, a Magyar Általános Hitelbank elnöke és Baross György, VKM miniszteri tanácsos lett. A 16 alelnök között szintén megtaláljuk a magyar elit széles körét.

Az alapszabályt az új helyzet elvárásainak megfelelően „korszerűsítették". A Bizottság működési területe Magyarországra, a Balkánra és a Közel-Keletre terjedt ki. Hivatalos nyelve a magyar és a francia maradt. A Bizottság legfontosabb célja Magyarország és a Balkán, valamint a Közel-Kelet közötti kulturális és gazdasági kapcsolatok társadalmi úton való elősegítése lett. A működési területen adatgyűjtést végeznek, közreműködnek a magyar és a balkáni kapcsolatok sokoldalú elmélyítésében. Továbbképzéseket szerveznek, előadássorozatokat rendeznek. Publikációs tevékenységet végeznek az adott területre vonatkozóan. Átfogó céljuk a népek közötti kapcsolatok ápolása. (Az alapszabály elfogadtatása a hivatalos szervekkel nehézségekbe ütközött. 1946. január 29-én a belügyminisztérium bekérte a Balkán Bizottság alapszabályát. A szabályzattal kapcsolatban folyamatosan vetődtek fel kérdések, 1947 decemberében a belügyminisztérium megtagadta az alapszabály láttamozását, s erről értesítette a Székesfőváros Polgármesteri Hivatalát is.)

A Balkán Bizottság tudatosítani kívánta, hogy a világháború befejezése után, a német ipar és gazdaság megbénulása következtében a magyar ipar számára új lehetőségek nyíltak meg a Balkán egész területén, s ezeket a potenciálokat (hajózás, nehézipar, kereskedelem) tudatosan ki kell használni. A gazdasági kapcsolatok tudatos erősítése mind országos, mind pedig regionális szinten hangsúlyt kapott.

Szabó Pál Zoltán, a Dunántúli Tudományos Intézet igazgatója 1945. november 10-én levélben fordult a Balkán Bizottsághoz, melyben a két intézmény közötti kapcsolatok elmélyítését javasolta. Szabó P. Z. úgy látta, hogy a DTI lényegében Balkán-kutató intézet: „Intézetem külső kapcsolatainak kiépítési tervében első helyen a balkáni szomszédsággal való kapcsolatunk felvétele szerepel". A DTI jelentős feladatokat kívánt vállalni a Balkán kutatásában, mégpedig nem csak tudományos meggyőződésből, hanem a népek közötti jószomszédi viszony elősegítése érdekében is.

Az újjáalakult Balkán Bizottság rövid időn belül megkezdte a vidéki szervezetek feltámasztását is. 1945. december 16-án már Pécsett szervezett ankétot. A pécsi szervezés motorja Pusztai József, a Pécsi Szabad Szó (a Nemzeti Parasztpárt hetilapja) újságírója volt. A munka támogatását több írásában azzal indokolta, hogy „...itt vagyunk a Balkán kapujában", s így Pécs számára alapvető fontosságú ügy a Balkán kérdéskörének az ismerete.

A Balkánnal kapcsolatos ügyek és kutatómunka másik szorgalmazója Bálványi Endre, nyugalmazott tábornok volt, aki Baross György személyes kérésére több pécsi szervezetet is megmozgatott a Balkán Bizottság érdekében.

A harmadik mozgató Csuka Zoltán, az Új Dunántúl (a Magyar Kommunista Párt lapja) újságírója volt, aki mind a szervezésben, mind pedig a „balkáni együttérzés és együttműködés" terjesztése érdekében jelentős szerepet vállalt. Az Új Dunántúl az ankétot beharangozó cikkében úgy fogalmazott, hogy Pécs „a legdélibb magyar város" ... „a Balkán kapujában művelődési és gazdasági szempontból is a híd szerepét hivatott betölteni".

Keserű János Baranya megye alispánja az ankét megnyitásán túl jelentős támogatásra tett ígéretet, mert úgy látta, hogy Pécs számára a Balkán közelsége jelentős gazdasági potenciált, erőforrást jelent a jövőre nézve.

E sajátos kör azt jelentette, hogy a Balkán kapcsán a pécsi szellemi elit különböző csoportjai között teljes egyetértés jött létre, mind a polgári réteg, mind a Nemzeti Paraszt Párt, valamint a Kommunista Párt is nyíltan támogatta a Balkánnal kapcsolatos törekvéseket. Entz Géza rektor kiemelten támogatta Pécs balkáni kutatási törekvéseit.

1945 decemberében Kardos Tibor egyetemi tanár javasolta, hogy az ankét eredményeként alakuljon meg a Balkáni Bizottság pécsi csoportja. Megítélése szerint a cél csak egy lehet: „Pécs hagyományaihoz híven híd és kapu legyen a balkáni népek, elsősorban a délszláv nép felé". A szervezésben részt vállalt Keserű János alispán, Tolnai József polgármester, Szabó Pál Zoltán DTI igazgató, Vörös Márton levéltár igazgató, Csuka Zoltán szerkesztő és Kardos Tibor egyetemi tanár. (Az alakuló ülésre 1946. május 21-én került sor. A baranyai csoport elnöke Keserű János, alelnöke Holub József és Vörös Márton, főtitkára Csuka Zoltán, titkára Pusztai József, az irodalmi osztály vezetője Angyal Endre lett.)

A Bizottság, majd Társaság az 1946-os évben jelentős, közvélemény-formáló tevékenységet végzett. Az 1946. november 25-én tartott rendes közgyűlésen a vezetőség beszámolt az 1945--1946 közötti időszak tevékenységéről, megvitatták a következő évi munkatervet, kiegészítették a vezetőséget, tárgyaltak a Balkánnal foglalkozó folyóirat megjelentetésének feltételeiről, valamint a pécsi csoport létrehozásáról. A közgyűléshez kapcsolódva Lukinich Imre társelnök tartott előadást: Kállay Béni, az első magyar balkán-politikus címmel.

A párizsi békeszerződés aláírása után már mindenkiben tudatosodott, hogy a háború előtti és alatti országgyarapodások tárgytalanná váltak.

Megfogalmazódott az új külpolitikai orientáció igénye: „A magyarság egykor abban a hitben élt, hogy missziója van Nyugat felé. Most hinnie és tudnia kell, hogy missziója van Kelet felé is" (ELEKES D. szerk. 1947, p. 7.).

A Balkán Bizottság 1947. május 2-án tartott ülésén a névét -- a jugoszláv katonai misszió képviselőjének a kérésére -- mivel a „Bizottság" megnevezést imperialistának tekintette -- Magyar Balkán Társaságra változtatta meg. A Társaság ezen a választmányi ülésen létrehozta a rövid életű, s nagyon kis létszámmal dolgozó Balkán Intézetet.

A Balkán Intézet működésének megkezdéséhez a Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem jelentős segítséggel járult hozzá, amikor a Szentkirályi utca 7 szám alatti épületének II. emeletén átadott egy épületrészt. Igaz, hogy az épület az 1945-ös ostrom során jelentős sérüléseket szenvedett, berendezési tárgyai alig voltak, de az intézet megkezdhette a munkát. (Az induló anyagi feltételek megteremtésében jelentős szerepet játszott Márffy Ede.)

Az intézet működéséhez a VKM 3 tisztviselői és egy altiszti státuszt biztosított. Az intézet igazgatója Baross György, minisztériumi osztálytanácsos lett kikért főállásban, a titkára pedig Kürthy Sándor volt. Az intézetben Rásonyi László lett a török, Fésős László pedig a román és albán előadó.

Az intézet működésének pénzügyi feltételeit a VKM 12, a külügyminisztérium 3, Budapest főváros 2 ezer forinttal alapozta meg. A legszükségesebb javítások elvégzése és az elemi eszközök beszerzése után az intézet 1947. július 1-én kezdte meg működését.

A Balkán Intézet rövid idő alatt mintegy 2000 kötetből álló szakkönyvtárat gyűjtött össze. A könyvek egy részét vásárolták, de a különböző országok Balkánra specializálódott intézetei is küldtek könyveket, a budapesti nagykövetségek is beszereztek számukra munkákat.

A Balkán Intézet 1947-ben vállalta a Balkán Bizottság korábbi kiadványsorozataival a jogfolytonosságot. Az Intézet három sorozatot jelentetett meg: Balkán Füzetek, melyek rövidebb, inkább tudományos népszerűsítő és propagandaanyagokat tartalmazott, Balkán Könyvtár, mely hosszabb lélegzetű műveket jelentett, s végül a Balkán Könyvek, melynek csak az első kötete jelenhetett meg, Mendöl Tibor tollából.

1947 tavaszán „A mai Balkán kialakulása" címmel több mint két hónapos rendezvénysorozatot hirdettek meg, s bonyolítottak le eredményesen. A sorozat keretében Nagy Ferenc miniszterelnök „Magyarország és a Balkán" címmel tartott előadást. A politikusok mellett különböző szakterületen dolgozó tudósok: Mendöl Tibor, Váczy Péter, Fekete Lajos, Hadrovics László, Makkai László, Györffy György, Gáldi László stb. vállalt meghatározó szaktémákban előadást.

Az 1947 tavaszán tartott előadásai után 1948-ban Mendöl Tibor megjelentette a Balkánnal foglalkozó első modern, a térség szinte minden problémáját átfogó, magyar földrajzi monográfiát (MENDÖL T. 1948). Mendöl kiinduló pontja az volt, hogy a magyarság keveset tud a Balkánról,

pedig a szomszédsága volt mindig. A „balkániság” pejoratív megközelítést elutasítja, mondván, hogy a térségben élő népeknek kölcsönösen meg kell szabadulniuk az előítéleteiktől. A Balkán az európai civilizáció bölcsője volt, csak a török hódítás és megszállás térítette le a fejlődés útjáról.

Mendöl számára a Balkán egyszerre jelent meg természeti, történeti, társadalmi, gazdasági, politikai földrajzi összetettségében. A „mintegy 500 ezer km^2 területű félsziget” (8. ábra). minden tekintetben bonyolult képződményként fogalmazódott meg.

A természetföldrajzi struktúrák bemutatását a kéregszerkezet és a felszín elemzésével kezdte. A térség belső struktúráit jól szerkesztett ábrákra alapozva szemléltette. Az éghajlat és a természetes növénytakaró bemutatásakor is a belső tagoltság és sokszínűség kiemelésére törekedett.

Az életformák, a népesség és a gazdasági élet elemzésekor a történeti folytonosság és megszakítottság problematikája több megközelítésben került elő. Számára a „Balkán-félsziget sokszínű tájcsoportja évezredekkel ezelőtt kialakult életformák kohója”-ként jelent meg.

A Balkán etnikai, vallástörténeti mozaikrendszerének megfogalmazásakor korrekt módon jár el, de kerüli a II. világháború alatti folyamatok és események értékelését, minősítését (9. ábra).

A gazdasági helyzet értékelésekor a potenciális gazdagság megfogalmazására helyezte a fő hangsúlyt. A térség országai mind a mezőgazdaság, mind pedig az ipar területén jelentős fejlődési potenciállal rendelkeznek (10. ábra).

A települések (hajlékok, falvak, városok) elemzésekor a természetföldrajzi környezet jelentős hatásait mutatja be, az építési anyagoktól az alaprajzokon át, a funkcionális tagozódásig.

Mendöl a Balkánra vonatkozó földrajzi irodalom összeállításával jelentős szolgálatot tett a Balkán kutatása számára, bár maga is érezte, hogy csak az irodalom egy része lesz elérhető még a kutatók számára is.

1948 tavaszán az Intézet ismét országos jellegű és jelentőségű előadássorozatot szervezett „Magyarország és a Balkán közgazdasági kapcsolatai címmel”. Az előadások felölelték a gazdaság szinte valamennyi ágazatát. A sorozatban előadást tartott Rónai András, Markoz Béla, Koppányi Jenő, Balás Gábor, Zlatareff Iván, Tánczos László, Rásonyi László, Fésős László, Hardi Róbert, Márton János, Péter Pál, stb. Az előadói gárda részben az egyetemi körökből, részben pedig a gazdasági és pénzügyi elit soraiból került ki.

Az előadások azt fogalmazták meg, hogy Magyarország fejlettebb, mint a balkáni államok többsége, s ezért az ország kifejezetten jó pozíciókkal indul versenybe a balkáni területeken. 1948-ban már világos volt a politikai környezet változása, de az előadók a tervgazdasági szemlélet térhódítása mellett is lehetőségeket láttak a kapcsolatok tudatos és fokozatos építésére.

Különösen a magyar nehézipar látott jó lehetőségeket a balkáni piaci kapcsolatok kiépítésében. A magyar acélipar vezetői úgy látták, hogy a Balkán korlátlan piaca lehet a magyar acélipari termékeknek, hiszen a 60

millió fős Balkán acéltermelése egészében véve alatta maradt a 8 millió fős Magyarországénak (TÁNCZOS L. 1948, p. 3.). Különösen Albánia, Bulgária és Görögország jött számításba a kapcsolatok építésekor, hiszen ezeknek az országoknak ekkor egyáltalán nem volt saját vas- és acéliparuk.

1948 nyarán a Kommunista Pártok Tájékoztató Irodája elítélte a Jugoszláv Kommunista Párt bel- és külpolitikáját, ezzel szinte egyik pillanatról a másikra véget vetett a magyar--jugoszláv kapcsolatok fejlődésének, s azzal együtt szinte azonnal az intézményes magyar Balkán-kutatásnak is. A Magyar Dolgozók Pártja tudományos folyóiratában megjelent közlemény nyomán megszűnt a tudományos kutatás és publikálás lehetősége, csak Tító és jugoszláv ellenes politikai pamflettek jelentek meg.

1948 őszére a Balkán Intézet minden tekintetben válságos helyzetbe került. Az Intézet anyagi forrásai elapadtak, tartozásai és kifizetetlen számlái nőttek, politikailag a jugoszláv válság lényegében ellehetetlenítette. Az Intézet vezetése 1948. szeptember 14-én kérelemmel fordult az Országos Zsidó Segítő Bizottsághoz, hogy 2000 forinttal támogassa az intézmény működését. A segítséget azzal indokolták, hogy: „A Balkán Intézet tudatában van annak, hogy célkitűzései a magyarországi Szimbolikus Nagypáholy rokonszenvével találkoznak...", s az intézet vezetésében többek között Lukinich Imre, Tamás Lajos, Balló Rudolf egyetemi tanárok, Homolyay Dezső székesfővárosi tanácsnok, Gál István, az Országos Könyvtári Központ vezetője, Mezey István ügyvéd, Baross György, a Balkán Intézet igazgatója, foglalnak helyet, „valamennyien szabadkőműves testvérek". A pénzügyi támogatás megérkezett, de nem tudta stabilizálni az intézet helyzetét.

Az intézet a külügyminisztériumtól is segítséget kért, de Boldizsár Iván aláírásával 1948. december 24-én azt a választ kapta, hogy mivel az intézet átszervezés alatt áll, ezért nem tudják támogatni.

1948 december végére az intézet anyagilag teljesen ellehetetlenült, tartozásai 6869 Ft 14 fillérre rúgtak, a gondos kimutatások szerint. A Közoktatásügyi Minisztérium úgy kívánta az intézet helyzetét rendezni, hogy önállóságát megtartva beolvasztja a Keleteurópai Tudományos Intézetbe (korábbi nevén Teleki Pál Tudományos Intézet), s lehetőségeket ad a további tudományos munkavégzésre. (A tudományos intézményrendszer átalakítása, az MTA reformja alapvető változásokat hozott, a korábbi formában és tartalom mellett ez az intézet sem lett fenntartható.)

4.2. Egy tönkrement intézmény

Az újvidéki Keleti Kereskedelmi Főiskola a Délvidékre 1944 őszén kiterjedő háborús események előtt közvetlenül Budapestre menekült. Mind az iskola tanári karának többsége, mind pedig a 120 hallgató nagy része felmenekült a fővárosba. A háború „utolérte" a főiskolát, s nem tudta rendes oktatási tevékenységét folytatni. Budapest a háború után minden területen

helységgazdálkodási gondokkal küzdött, így nem tudott megfelelő oktatási épületekről gondoskodni.

A Balkán Bizottság emlékiratokkal bombázta az illetékes szerveket a Főiskola sorsának rendezése érdekében, s szorgalmazta az oktatás és a kutatás újraindítását. 1946 január elején a Balkán Bizottság országos ankétot tartott az újvidéki Keleti Kereskedelmi Főiskola sorsáról, illetve a további balkáni érdekeltségű oktatásról és kutatásokról. Az iskola új székhelyeként a vitában egyaránt felvetődött Szeged és Pécs, valamint Budapest is. A pécsi Állam- és Jogtudományi Kar már 1945 decemberében megszavazta az iskola befogadását, majd 1946. január 2-án írásban nyilatkozott arról, hogy befogadja a főiskolát. Győr tudatosan meg kívánta szerezni a főiskolát, s ennek érdekében anyagi áldozatokat is vállalt volna. Az Országos Közoktatási Tanács pedig Miskolcot favorizálta és támogatta.

Nem egyszerűen a régi keretek között kívánták működtetni a korábbi iskolát, hanem Balkáni Főiskolaként fogalmazták meg az új szerepkörében. Az Akadémia minden, a Balkánnal kapcsolatos kérdésben kutatásokat, anyaggyűjtést és feldolgozást végzett volna, s e mellett a korábbi tematika is módosult volna.

A pécsi egyetemi vezetés, s különösen az évente változó rektorok (Holub József 1944--1945, Entz Béla, 1945--1946, Krisztics Sándor 1946--1947) támogatták az új helyzetben a bölcsészkar visszaállítását, illetve a pécsi egyetemi jegyzőkönyvekben „Kelet-Gazdaságtudományi Kar" befogadására irányuló törekvéseket, de megjelentek viták is.

A pécsi ÁJK dékánja levélben fordult dr. Berczik Árpádhoz, a Főiskola megbízott vezetőjéhez, valamint kollégiumi igazgatójához, melyben felhívta a figyelmet arra, hogy ne ragaszkodjon az önálló fakultás kiépítéséhez, (Berczik a pécsi egyetem keretén belül egy Keleti Kereskedelemtudományi Kart kívánt létrehozni) mert ez megnehezítené a befogadást.

A 1946. február 10-én megjelent Magyar Közlöny már a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Keleti Intézetének szervezeti szabályzatába foglalva hirdette ki a döntést. Rónai András az egyetem Gazdasági és Politikai Földrajzi Tanszékének a vezetője maga is foglalkozott a Balkán problematikájával (államhatárok, kisebbségi kérdés), de őt elsősorban Közép-Európa kérdésköre izgatta.

A Magyar Közgazdaságtudományi Egyetem létrehozásáról az 1948. évi LVII. tc. intézkedett. A törvény 7. paragrafusa tételesen megemlítette, hogy „a Keleti Intézet megszűnik." (Az egyetem átszervezésével alapvetően megváltozott mind a képzés, mind pedig a kutatás feltételrendszere. Rónait elküldték az újjászervezett egyetemről.) 1948-ban egyetemi szinten az állami vezetés már nem látta szükségesnek az önálló Kelet- és Balkán-kutatás fenntartását.

5. Összegzés

A magyar Balkán-kutatások mindenkor a konkrét gazdasági, társadalmi, politikai, hatalmi, történeti szituációhoz kötötten és jórészt politikai dimenzióban közelítettek a félsziget egészéhez és belső problematikájához egyaránt. A társadalmi, politikai elvárások mindenkor jelentősek voltak, de a magyar állam csak minimális mértékben vállalta fel a Balkán-kutatások anyagi támogatását.

A magyar Balkán-kutatások részben elméleti, részben pedig gyakorlatorientált célrendszerben fogalmazódtak meg, illetve játszódtak le. A kutatásokon belüli arányok szaktudományonként változtak, a földrajztudomány elsősorban alkalmazott jellegű, gyakorlati célokat szolgáló kutatásokat végzett.

Az állam az I. világháború előtt jelentős szerepet játszott a kereskedelmi-kiviteli felsőfokú oktatás feltételeinek megteremtésében, s az oktatási tevékenységhez kapcsolódva részben kutatásokat is finanszírozott. Az oktatás elsősorban egy viszonylag szűkkörű, szakértelmiségi elit kiképzését szolgálta.

A Balkánnal kapcsolatos kutatások a kialakuló, majd formálódó magyar politikai földrajz mindenkori helyzetének megfelelően alakultak. A politikai földrajzi kutatásokban mindenkor megjelent a magyar állam, a magyar gazdaság, a magyar társadalom vélelmezett balkáni érdekeinek megfogalmazására irányuló törekvés.

A magyar politikai földrajz balkáni kutatásainak három jellemző időszakát végül is a történeti sorsfordulók, országhatár-változások határozták meg. A politikai földrajzi kutatások így jelentős részben alkalmazkodtak a történetileg változó feltételrendszerekhez, anyagi lehetőségekhez.

Irodalomjegyzék

A balkáni eseményekre vonatkozó diplomáciai ügyiratok 1912. augusztus 13 -- 1913. november 6. Cs. és Kir. Külügyminisztérium. Wien, 1914, Udvari és államnyomda.

A Budapesti Kir. Magyar Egyetem Közgazdaságtudományi Kar Almanachja 1920/21--1930/31. Budapest, é. n. Athenaeum.

A keleti szomszéd országok közgazdasági viszonyainak előzetes tanulmányozására kiküldött bizottság jelentése. Budapest, 1881, Földművelésügyi-, Ipari és Kereskedelmi Minisztérium.

A konstantinápolyi magyar tudományos intézetnek szervezeti szabályzata. Budapest, 1916, Athenaeum.

ANGYAL E. 1974: A nemzeti ébredés kora. (Fejezetek a magyar--délszláv művelődési kapcsolatok történetéből.) Pécs, MTA RKK DTI Könyvtára. Kézirat.

ASBÓTH J. 1887: Bosznia és a Hercegovina I. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt.

A Turáni Társaság eddigi és jövendő működése. Megnyitó beszéd. Tartotta Teleki Pál. Budapest, 1914.

ÁDÁM M. 1977: Dunai Konföderáció vagy kisantant. -- Történelmi Szemle, 3--4. sz. pp. 440--487.

BAJZA J. 1934: Egy év délszláv külpolitikája. -- Magyar Szemle, XXI. köt., 1. sz. (81), pp. 167--177.

BALANYI GY. 1920: A Balkán-probléma fejlődése a párisi kongresszustól a világháború kitöréséig, 1856--1914. Budapest. Franklin ny.

BALKÁNYI B. 1916: A dunai út fejlesztése és keleti gazdasági érdekeink. Budapest, A Magyar -- Bosnyák és Keleti Gazdasági Központ kiadványa. Új sorozat, No. 5.

BEREND T. I. (szerk.) 1986: Helyünk Európában, I--II. (Nézetek és koncepciók a 20. Századi Magyarországon.) Budapest, Magvető Könyvkiadó.

BOLDIZSÁR I. 1946: Megbűnhődte már e nép... (Röpirat a magyar békéről és közös hazánkról a Dunavölgyéről.) Budapest.

BORNEMISSZA G. 1943: Magyarország ipara és a Balkán. Budapest.

CHOLNOKY J. 1911: A tartós államalakulásokról -- Magyar Figyelő, 1. pp. 71--76.

CHOLNOKY J. 1913: Modern földrajzi törekvések. -- Magyar Figyelő, 3. pp. 345--350.

CHOLNOKY J. 1914: Magyarország természetes déli határa. -- Magyar Figyelő, 4. pp. 432--437.

CHOLNOKY J. 1917: A Magyar-medence kapcsolata a Balkánnal. -- Turán, V. évf. pp. 76--85.

CHOLNOKY J. é.n. (1937) Európa. A Föld és élete. Budapest, Franklin-Társulat.

CSISZÁR B. 1937/a: A dunai együttműködés kísérletei. (A Tardieu tervtől a Hodzsa tervig.) -- Apollo, III. évf. 1. sz. (VI. köt.) pp. 50--57.
CSISZÁR B. 1937/b: A Balkán-külpolitika új útjai. -- Apollo, III. évf. 2. sz. VI. köt. pp. 153--162.
CSIZMADIA A. (szerk.) 1980: Fejezetek a Pécsi Egyetem történetéből. Pécs.
DABINOVIC, A. 1944: Horvátország és az Árpádok. Pécs, Dunántúli Tudományos Intézet.
ELEKES D. (szerk.) 1947: A mai Magyarország. (A második világháború és a párizsi békeszerződés következményei). Budapest, Hungária Lloyd.
FALL E. 1940: The situation in South-Eastern Europe. -- Danubian Review, May, pp. 1--5.
FEHÉR G. 1932: Kanitz Fülöp Félix, a „Balkán Kolombusa" élete és munkássága, 1829--1904. Budapest, Franklin ny. A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára.
FEHÉR G. -- GÖLLNER A. 1942: Magyarok és bolgárok. Budapest, Officina.
FERENC JÓZSEF főherceg 1917: Megnyitó beszéd a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet igazgató tanácsának alakuló ülésén. -- Századok, LI. évf. 2--3. sz. pp. 97--98.
FODOR F. 1917/a: A Délvidék és a Balkán közlekedési kapcsolata. Temesvár, Hunyadi nyomda. A Temesvári Balkán Iroda Kiadványai, No. 1.
FODOR F. 1917/b: Temesvár és Szeged földrajzi helyzete és balkáni hivatása. Temesvár, Hunyadi nyomda. A Temesvári Balkán Iroda Kiadványai, No. 4.
FODOR F. 1937: A magyar--jugoszláv közeledés gazdaságföldrajzi alapjai. -- Katolikus Szemle, LI. évf., 3. sz., pp. 139--151.
FRÁTER J. 1974: A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai, 1854--1949. Budapest, MTA.
FRIED I. 1975: A magyar balkanisztikai kutatások - hagyományok és problémák. -- Helikon, 2. sz. pp. 169--178.
GÁL I. (szerk.) 1942: Magyarország és a Balkán. (A magyar tudomány feladatai Délkeleteurópában). A Magyar Külügy Társaság Balkán Bizottsága. Balkán Könyvtár No. 1.
GÁL I. (szerk.) 1947: Magyarország és Keleteurópa. (A magyarság kapcsolatai a szomszédnépekkel). Budapest, Officina.
GÁLDI I.--HADROVICS L.--KARDOS T. 1942: Magyar--olasz hatás a Balkánon. Budapest, Magyar Külügyi Társaság Balkán Bizottsága. Balkán Füzetek, No. 2.
G. J. 1939: A Dunamedence évszázados geo- és etnopolitikai helyzete. -- Az Ország Útja, 3. sz. pp. 167--176.
GESZTI L. 1944: A magyar állam déli határváltozásairól. In: TEMESY GY. szerk. Földrajzi Zsebkönyv, Budapest, Magyar Földrajzi Társaság, pp. 87--94.
GRATZ G. 1928: Európa balkanizálódása. -- Magyar Szemle, május, pp. 1--6.

GUNDA B. 1979: Ethnographica Carpatho-Balcanica. Budapest.
GYÖRFFY I. 1916: Magyarország régi balkáni birtokai. -- Földrajzi Közlemények, XLIV. évf. 1. sz. pp. 19--37.
GYÖRGY A. 1881: A Föld és népei. Föld és népismereti kézikönyv III. Európa. (Földrajzi és népismereti leírása.) Budapest, Mehner Vilmos.
GYÖRGY J. 1910: A dunai és a balkáni államok szövetsége. (Tanulmány a dunai és balkáni országok szövetségének földrajzi, gazdasági, néprajzi, történeti, gazdaságpolitikai és állampolitikai feltételeiről.) Kolozsvár, Előre ny.
HALTENBERGER M. 1937: A készülő európai közép-államszövetség földrajzi alapjai. -- Külügyi Szemle, 3. sz. pp. 267--273.
HAVASS R. 1889: Dalmácia visszacsatolása a Magyar Birodalomhoz. Budapest, Preszburg nyomda.
HAVASS R. 1902: Magyar impérializmus. Budapest, Separatum, Budapesti Hírlap.
HAVASS R. 1906: Dalmácia. Budapest, Divald, Stephaneum nyomda.
HAVASS R. 1911: Irodalmi munkái (Könyvek, tanulmányok, értekezések, cikkek, könyvismertetések, és egyéb művek, 1878--1911. Budapest, Műszaki nyomda.
HAVASS R. 1912: Magyar gazdasági és hatalmi törekvések a tengeren. Budapest, Fritz nyomda.
HAVASS R. 1913: Magyarország és a Balkán. (Szerbia, Bulgária, Románia.) Gazdaságpolitikai tanulmány. Budapest, Fritz nyomda.
HÉZSER A. 1916: A Balkán-félsziget közlekedő útjai. -- Földrajzi Közlemények, XLIV. évf. 6. sz. pp. 594--606.
HOPP L. 1967: A balkáni országok népi-történeti hagyományai a XVIII. századi magyar írók műveiben. -- Helikon, 1. sz. pp. 90--101.
HORVÁTH J. 1917: Balkán történeti tanulmányok. Nagyvárad.
HORVÁTH J. 1921: A balkáni kérdés utolsó fázisa 1895--1920. (Tanulmány a 20. század diplomáciai történelméből.) Budapest, Magyar Külügyi Társaság. Külügy Könyvtár, No. 2.
HUNFALVY J. 1863: A Magyar Birodalom természeti viszonyainak leírása I. Pest, Emich Gusztáv.
HUNFALVY J. 1884: Egyetemes földrajz, különös tekintettel a néprajzi viszonyokra. I. kötet. Dél-Európa. Budapest, Athenaeum.
ILLÉS J. 1943: Magyar jog a Balkánon. Budapest, Balkán-füzetek, No. 11.
IMRÉDY K. 1943: Hazánk és a Balkán vasúti összeköttetése. Balkán-füzetek, No. 10. Budapest, Magyar Külügyi Társaság Balkán Bizottsága.
JÁKÓ J.--KOGUTOWICZ K. (szerk.) 1920: Pesti Hírlap Térképalbuma. Budapest, Pesti Hírlap.
KALMÁR G. é.n./1942 Magyar geopolitika. Budapest, Stádium.
KALMÁR G. 1932: Magyar hazánk és népei. (Magyarország leírása.) Budapest, Szent István-Társulat.

KANITZ, F. F. 1875--1879: Donau-Bulgarien und der Balkan. Historisch-geographisch-ethnographische Reisestudien aus den Jahren 1860--1875. 1--3 köt. Leipzig, Fries.

KANITZ, F. F. 1904--1914: Das Königreich Serbien und das Serbvolk von der Römerzeit bis zu Gegenwart. 1--3 kötet. Leipzig, Mayer.

KÁDÁR L. 1945: Az újvidéki Keleti Kereskedelmi Főiskola és földrajzi tanszéke. In: TEMESY GY. (szerk.) Földrajzi Zsebkönyv, Budapest, Magyar Földrajzi Társaság, pp. 186--195.

KÁZMÉR E. 1937: A belgrádi Balkán Intézet. -- Apollo, III. évf. 2. sz. (VII. köt) pp. 163--167.

Kereskedelmünk a Balkán-országokkal. A Balkán-statisztika tanulságai. Budapest, 1916. Márkus ny. A Magyar--Bosnyák és Keleti Gazdasági Központ kiadványai, No. 2. Új sorozat.

KEMÉNY GY. 1916: Szerbia. (Gazdaság-földrajzi ismertetés). -- Földrajzi Közlemények, XLIV évf., 2. sz. pp. 64--108.

KELETI K. 1885: A Balkán-félsziget némely országai- és tartományainak közgazdasági viszonyai. Budapest, Pesti ny.

KLEBELSBERG K. 1927: Beszédei, cikkei és törvénytervezetei, 1916--1926. Budapest, Athenaeum.

KLEBELSBERG É. (szerk.) 1994: Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete, 1994. Budapest, Gróf Klebelsberg Kuno Alapítvány. A Gróf Klebelsberg Kuno Alapítvány Füzetei, No. 1.

Közlemény a Kommunista Pártok Tájékoztató Irodájának értekezletéről. -- Társadalmi Szemle, 1948, 3. évf., 6. sz., pp. 393--399.

KUNSZERY GY. 1940: Balkán-Európa. In: Berend T. I. szerk. 1986, I. köt. pp. 525--527.

KÜRTHY S. 1947: Stabilizáció és közös tervgazdálkodás a délkeleteurópai államokban. -- Közgazdasági Szemle, 5--12. sz. pp. 314--328.

Lánczy Leó, a bank elnökének ünneplése az Intézet kötelékébe történt belépésének 25-ik évfordulója alkalmából, 1882--1907. Budapest, Pesti Magyar Kereskedelmi Bank.

LENGYEL G. 1916: Balkán. (Szerbek, muzulmánok és más balkániak.) Budapest, A Nyugat kiadása. A Nyugat folyóirat könyvei, No. 3.

LUKÁCS L. 1948: A belgrádi Duna-konferencia és a dunai kérdés. -- Társadalmi Szemle, 8--9. sz. pp. 600--608.

LUKINICH I. 1942: A Magyar Tudományos Akadémia és a Balkán. In: GÁL L. szerk. 1942: pp. 69--71.

MAKKAI L. 1942: A magyar Balkán-kutatás szervezési kérdési. In: GÁL I. (szerk.) 1942. pp. 71--78.

MÁRFFY--MANTUANO, R, 1906: Ködkép vagy valóság a Balkánon. Politicai tanulmány. Budapest, Révai--Salamon ny.

MENDÖL T. 1948: A Balkán földrajza. Budapest, Balkán Intézet, Balkán Könyvek.

MÉREI GY. 1965: Föderációs tervek Délkelet-Európában és a Habsburg-monarchia, 1848--1918. Budapest.

NAGY M. M. 2001: A Balkán problémája a magyar földrajzi szakirodalomban. In: HAJDÚ Z.--PAP N.--TÓTH J. (szerk.) II. Magyar politikai földrajzi konferencia. Pécs, PTE TTK Földrajzi Intézet KMBTK, pp. 18--32.

NÉMETH J. 1913/a: A balkáni államok mezőgazdasági termelési és forgalmi viszonyai. Budapest, Magyar Gazdaszövetség.

NÉMETH J. 1913/b: Közgazdasági helyzetünk a Balkánon a háború előtt és után -- Közgazdasági Szemle, 37. évf. pp. 438--461.

NÉMETH J. 1917: A szerbek anthropogeografiai tanulmányai a Balkánon. Budapest, A Magyar Földrajzi Társaság Gazdaságföldrajzi Szakosztályának Kiadványai, No. I.

NÉMETH J. 1918: Szerbia egyetemes leírása. (A Magyar Tudományos Akadémia Keleti Bizottságának megbízásából.) Budapest, Hornyánszky nyomda.

NIEDERHAUSER E. 1972: Forrongó félsziget. (A Balkán a XIX--XX. században.) Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

NIEDERHAUSER E. 1975: Keletközép-Európa-kutatás és balkanisztika. -- Helikon, 2. sz. pp. 159--161.

NOPCSA F. 1907: A katolikus Észak-Albánia. Budapest, Klny a Földrajzi Közleményekből.

NOPCSA F. 1911: A legsötétebb Európa. (Vándorlások Albániában.) Budapest, Utazások Könyvtára, No. 3.

NÖTEL R. 1947: A közép- és délkelet-európai államok beruházási és termelési tervei. -- Magyar--Szovjet Közgazdasági Szemle, 6. sz. pp. 19--26.

NYÁRY I. 1943: A Balkán hadseregeinek fejlődése. Budapest.

OLAJOS L. 1948: Kossuth terve a dunai népek együttműködéséről, és a mai helyzet. -- Híd, 3. sz. pp. 99--107.

PAIKERT A. 1922: A turáni eszme. Budapest, A Turáni Társaság kiadványa.

PALOTÁS E. 1972: A Balkán-kérdés az osztrák magyar és az orosz diplomáciában a XIX. század végén. Budapest, Akadémiai Kiadó.

PASSUTH L. 1939: A Balkán határai. -- Apollo, IV. évf., (IX. kötet) 3--4. sz., pp. 154--160.

PÁLÓCZI HORVÁTH GY. 1941: Balkán a viharban. Budapest, Cserépfalvi, Pápai ny. (Így látjuk mi, No. 1.)

PUSZTAI J. 1947: Balkán Intézet Budapesten. Budapest, Magyar Balkán Társaság. Balkáni Füzetek, No. 16.

RADISICS E. (szerk.) 1946: A Dunatáj I. (Történelmi, gazdasági és földrajzi adatok a Dunatáj államainak életéből). Budapest, Gergely Rt. kiadása.

RÁNKI GY. 1981: Gazdaság és külpolitika. A nagyhatalmak harca a délkelet-európai gazdasági hegemóniáért (1919--1939). Budapest.

RÉTHY D. 1889: Magyarország a Balkán piacain. Statisztikai tanulmány. Budapest, Hornyánszky ny.
RÓNAI A. 1937: A dunai megegyezés lehetőségei. -- Apollo, III. évf. 2. sz. (VII. köt.) pp. 127--130.
RÓNAI A. (szerk.) 1945: Közép Európa atlasz. Budapest--Balatonfüred, Államtudományi Intézet.
RÓNAI A. 1945: Hol van Középeurópa. -- Temesy Gy. (szerk.) Földrajzi Zsebkönyv, pp. 175--185. Budapest, Magyar Földrajzi Társaság.
RÓNAI A. 1989: Térképezett történelem. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
RUBINEK GY. 1909: A Balkán kereskedelmi szerződésekről. Budapest, Országos Magyar Gazdasági Egyesület.
RUBINEK GY. 1913: Hogy állunk a Balkánon? Budapest, Stephaneum ny.
SALLAI J. 1995: Magyarország történelmi határai a térképeken. Budapest, Püski Kiadó.
STRAUSZ A. 1883: A bosnyák föld és népe I--II. Budapest, Athenaeum.
STRAUSZ A. 1888: A Balkán félsziget I. (Macedonia, Észak-Albánia és Montenegro.) Budapest, Márki Samu.
STRAUSZ A. 1913: Az új Balkán-félsziget és a Török Birodalom. (Politikai, gazdasági tanulmány.) Budapest, Kilián ny.
SZABÓ P. Z. 1942/a: Délvidéki Intézet. In. GÁL I. (szerk.) 1942, pp. 105--108.
SZABÓ P. Z. 1942/b: Szeged és a Balkán. -- Délvidéki Szemle, 1. évf., 8. sz., pp. 305--309.
SZABÓ P. Z. 1943: A Balkánfélsziget földrajzi erővonalai és Magyarország. In: TEMESY GY. (szerk.) Földrajzi Zsebkönyv, Budapest, Magyar Földrajzi Társaság, pp. 142--150.
SZABÓ P. Z. 1945: Horvátország és mai részei a magyar történelemben. In: TEMESY GY. (szerk.) Földrajzi Zsebkönyv. Budapest, Magyar Földrajzi Társaság, pp. 210--233.
SZABÓ Z. 1937: A Vaskapun túl. (Balkáni útikönyv.) Budapest, Stephaneum ny.
SZAMOTA I. 1891: Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten, 1054--1717. Budapest, Olcsó Könyvtár.
TASNÁDY KUBACSKA A. 1945: Franz Baron Nopcsa. Budapest. Magyar Természettudományi Múzeum.
TÁNCZOS L. 1948: A magyar nehézipar és a Balkán. Budapest, Balkán Intézet. Balkán Könyvtár, No. 5.
TELEKI P.--CHOLNOKY J. 1916: Memorandum a Magyar Földrajzi Társaság Keleti Bizottságának felállítása tárgyában. -- Földrajzi Közlemények, XLIV. évf., 2. sz., pp. 109--113.
TELEKI P. 1917: Táj és faj. -- Turán, 5. évf, 1. sz. pp. 17--30.
TELEKI P.--CSIKI E. (szerk.) 1923--1940: A Magyar Tudományos Akadémia Balkán-kutatásainak eredményei. I--III kötet. Budapest, MTA.
THALLÓCZY L. 1902: Bosznia mint történelmi színtér. -- Földrajzi Közlemények, XXX. évf., 5. sz., pp. 213--238.

THALLÓCZY L. 1909: Kállay Béni tiszt. tag emlékezete. -- Akadémiai Értesítő, XX. köt. pp. 307--337.
THIM J. 1942: Magyarság és a balkáni konföderációk. -- Külügyi Szemle, 1. sz. pp. 46--53.
UJVÁRY G. 1993: Magyar állami ösztöndíjasok külföldön, 1867--1944. -- Levéltári Szemle, XLIII. évf., 3. sz., pp. 14--26.
URBÁN J. (szerk.) 1944: A M. Kir. Keleti Kereskedelmi Főiskola Évkönyve az 1943--44. Tanévről. Újvidék, A M. Kir. Keleti Kereskedelmi Főiskola kiadása.
VARGA L. 1948: Magyarország és a Balkán vasúti vonatkozású kapcsolatai. Budapest, Balkán Intézet, Balkán Könyvtár No. 4.), Radó ny.
VASZARY B. 1914: A Balkán félsziget államai. Veszprém, Fodor ny.
VÁLI F. 1948: Magyar--török gazdasági kapcsolatok. Budapest, Magyar Balkán-Társaság. Balkán-könyvtár, No. 3.
VÁRADY GY. 1971: Déli szomszédunk Jugoszlávia. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
VINCZE F. 1929: Kereskedelmi szakoktatás. In: Közgazdasági Enciklopédia, Budapest, Athenaeum, IV. köt, c. 349--362.
VITA S. 1943: Balkáni kérdések. -- Hitel, 5. sz. pp. 290--302.
ZEIDLER GY. 2001: A revíziós gondolat. Budapest, Osiris.
ZEIDLER GY. 2002: A Magyar Külügyi Társaság és folyóirata a Külügyi Szemle (1920--1944). -- Külügyi Szemle, I. évf. 1. 151--176. pp.
ZOLTÁN Z. szerk. 1973: Huszonöt éves a marxista közgazdászképzés. Budapest, Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem.

1. ábra
Az ezeréves Magyarország
(Szerk. Jákó J. -- Kogutowicz K. 1920)

Jelmagyarázat

1. -- A M. Szt. Kor. ősi birtoka, 2. -- Horvátország, 3. -- A M. Szt. Kor. ideiglenes tartozékai, 4. -- Ideiglenes hűbéres tartományok, 5. -- Ideiglenes hódítások

2. ábra
Hol fekszik Közép-Európa
(Szerk. Rónai A. 1945)

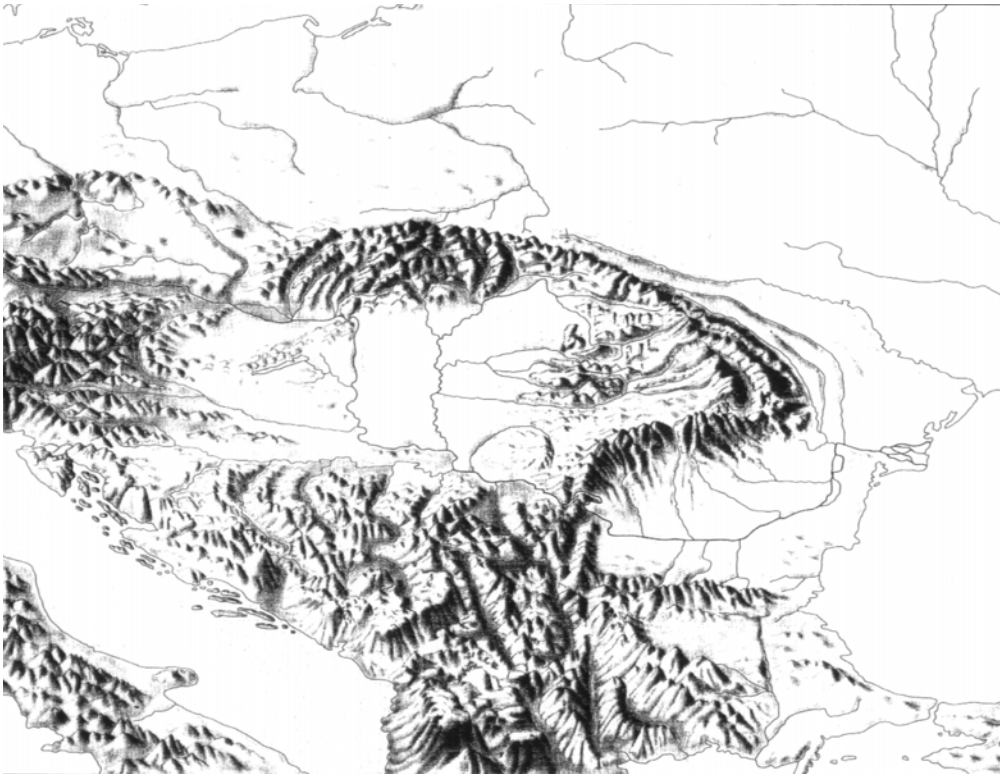

3. ábra
Az újvidéki Keleti Kereskedelmi Főiskola hallgatóinak állandó lakhelye az 1943--44. év I. félévében
(Szerk. Kádár L. 1945)

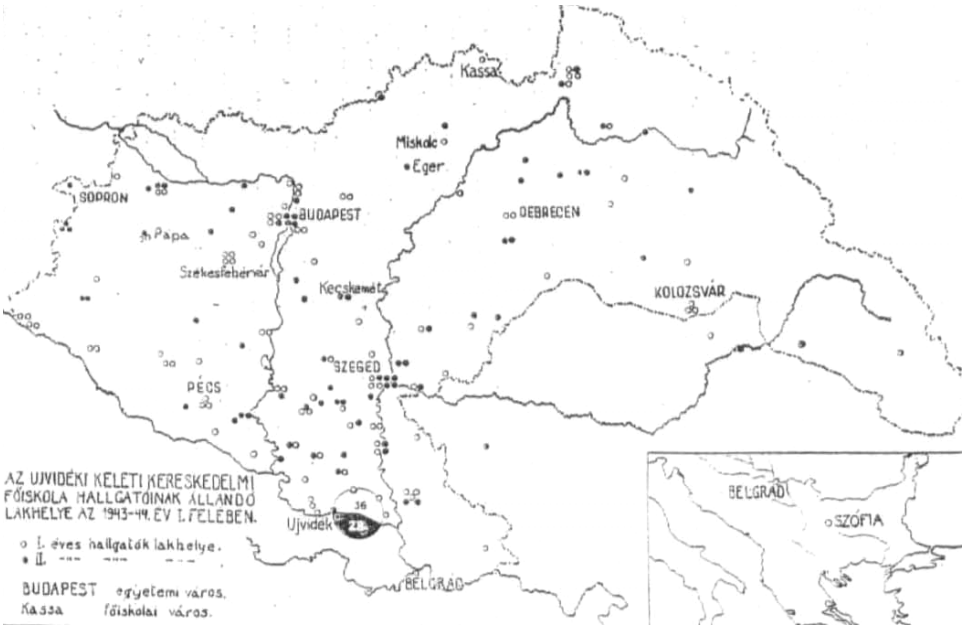

4. ábra
A középkori balkáni és a Balkánra vezető utak
(Szerk. Szabó P. Z. 1943)

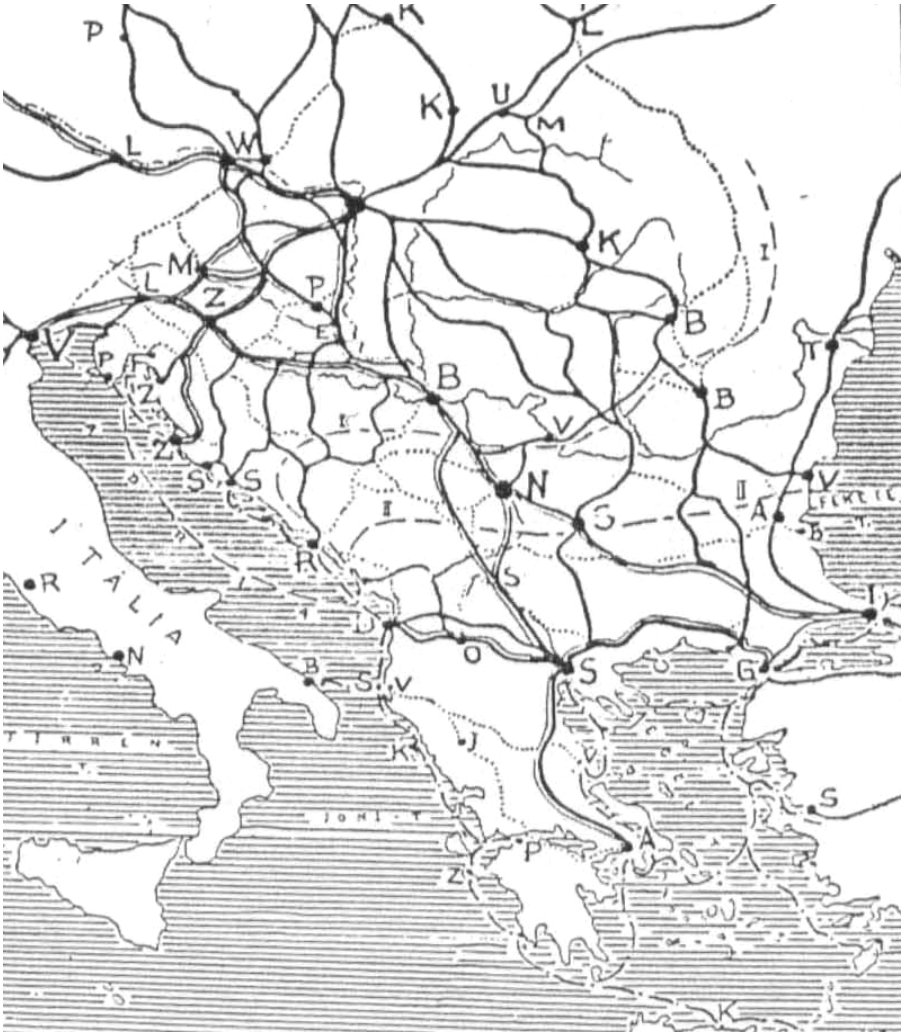

5. ábra
Gyorsvonati egyidejűség Budapestről 1940--41
(Szerk. Szabó P. Z. 1943)

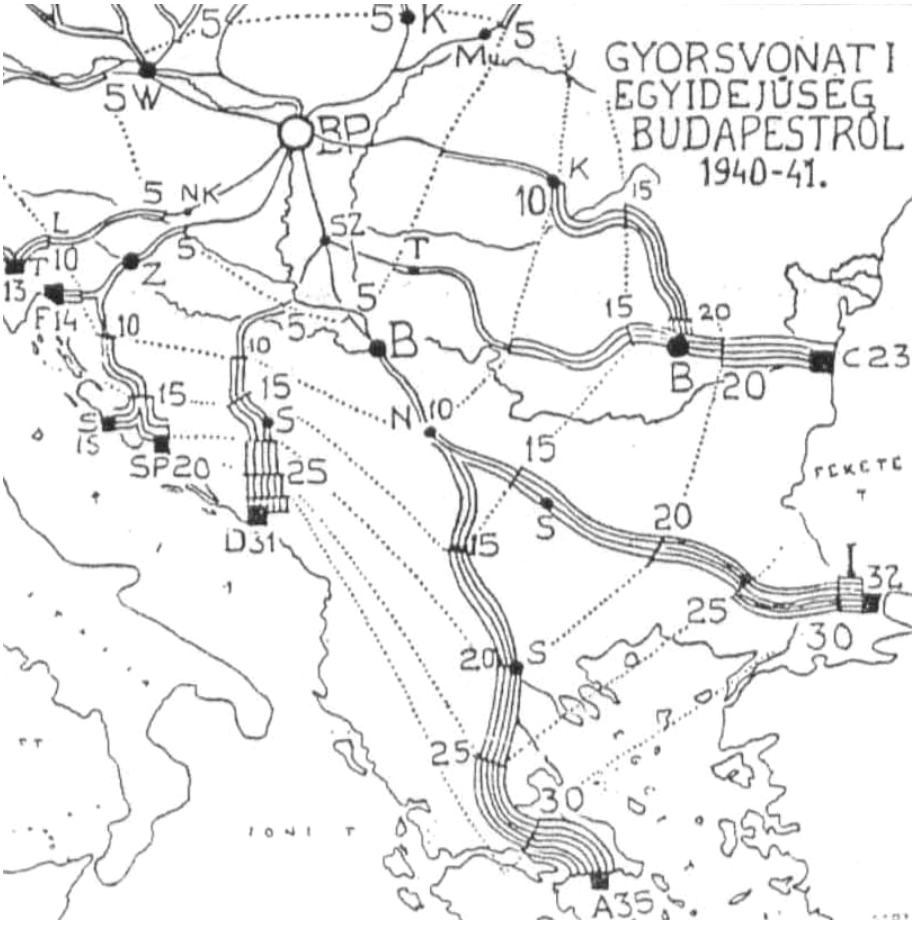

6. ábra
Az erővonalak geopolitikai rendszere
(Szerk. Szabó P. Z. 1943)

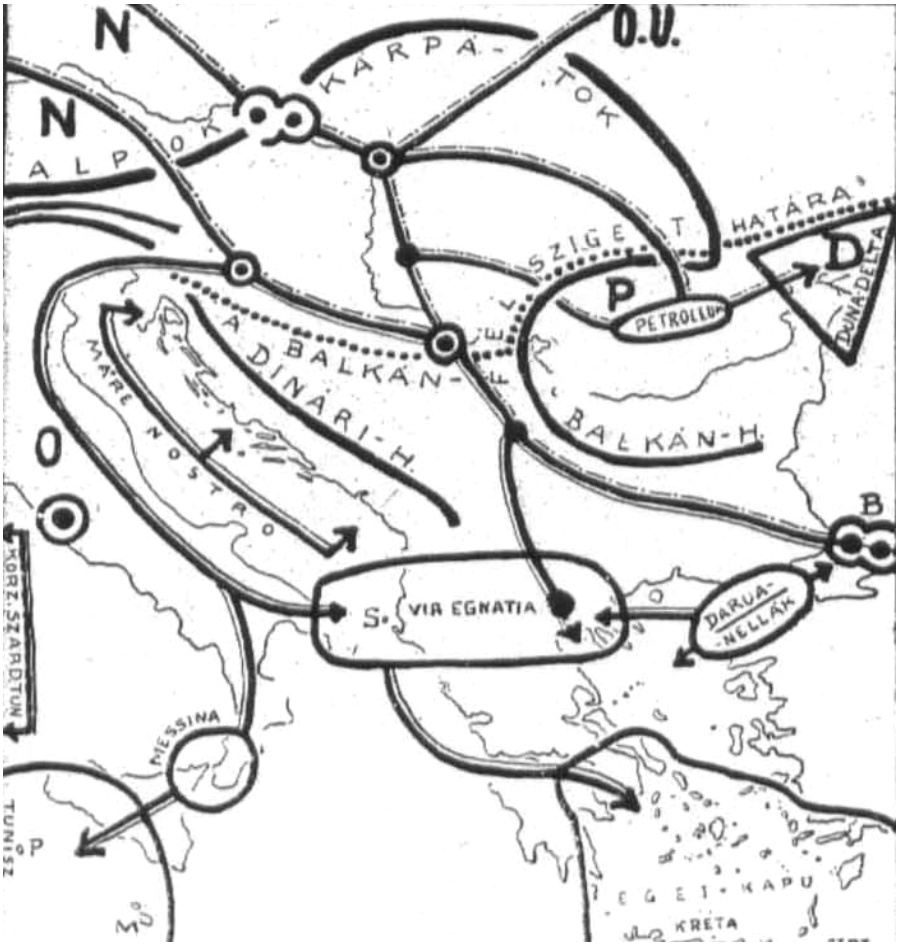

7. ábra
A Balkán-félsziget a XIV. század II. felében
(Szerk. Szabó P. Z. 1945)

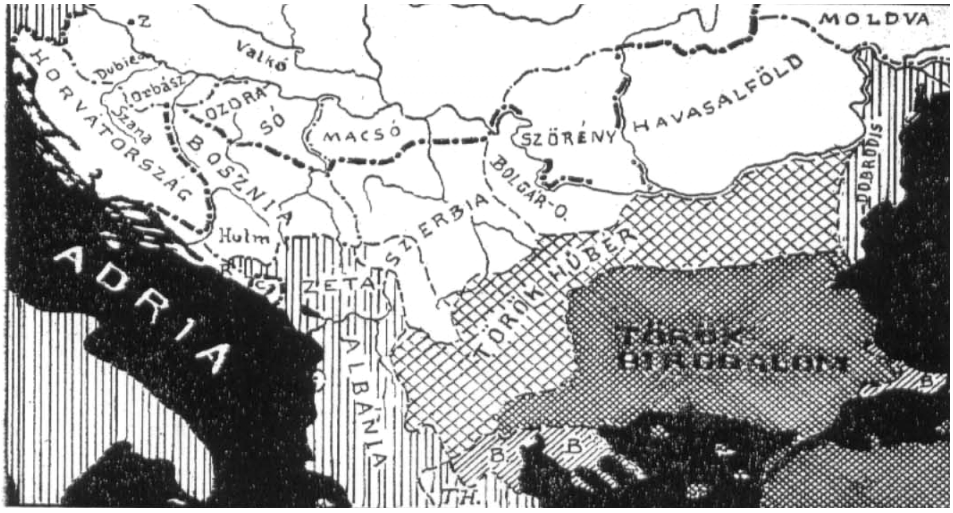

Jelmagyarázat

A rácsozott terület a török, a fehéren hagyott pedig magyar függésben volt.

8. ábra
A Balkán-félsziget áttekintő térképe
(Szerk. Mendöl T. 1948)

Jelmagyarázat

A pontozott felület 200 m-nél alacsonyabb tengerszint feletti magasságú területeket jelöl

9. ábra
A Balkán-félsziget népei
(Szerk. Mendöl T. 1948)

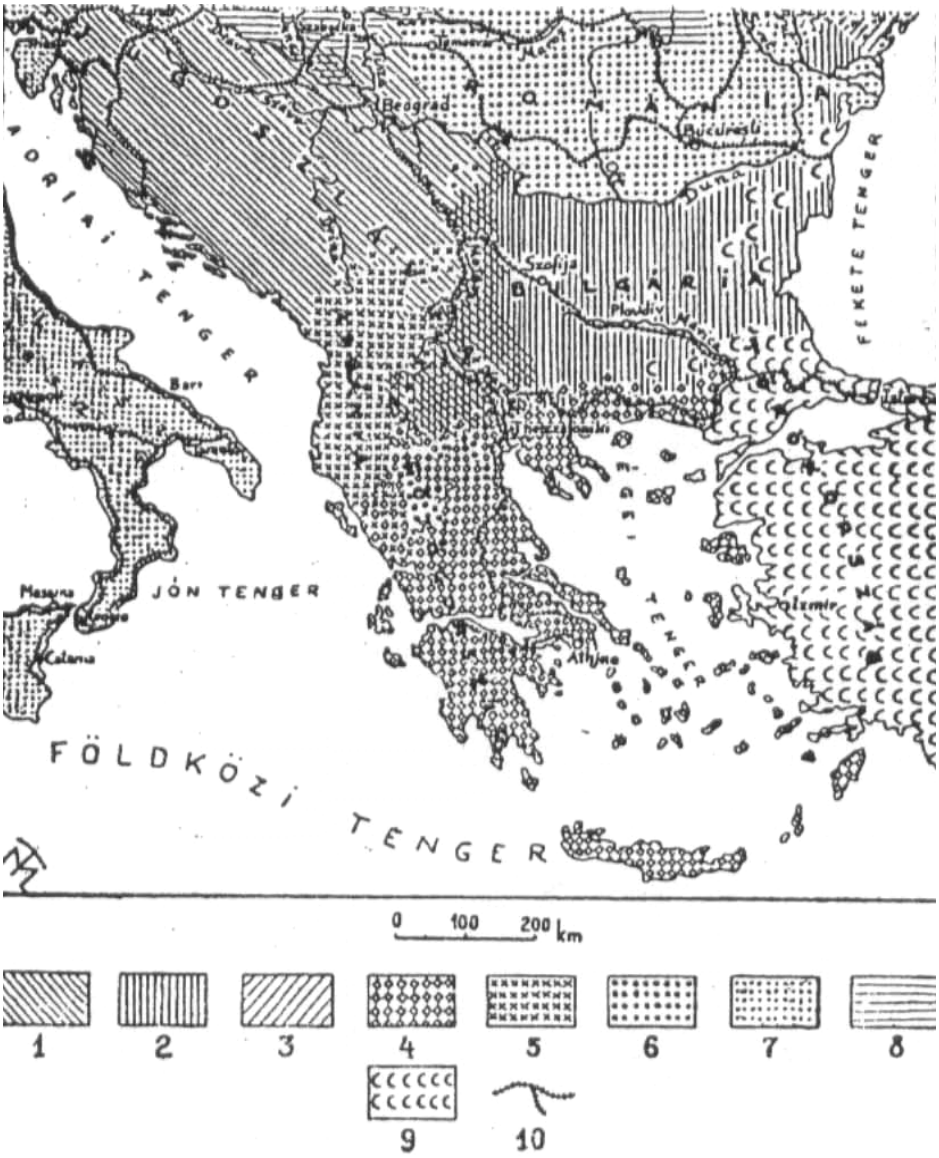

Jelmagyarázat

1. -- szerbek, horvátok, szlovének, 2. -- bulgárok, 3. -- ukránok, 4. -- görögök, 5. -- albánok, 6. -- románok, 7. -- olaszok, 8. -- magyarok, 9. -- törökök, 10. -- fő vasútvonal

10. ábra
A Balkán-félsziget gazdasági térképe
(Szerk. Mendöl T. 1945)

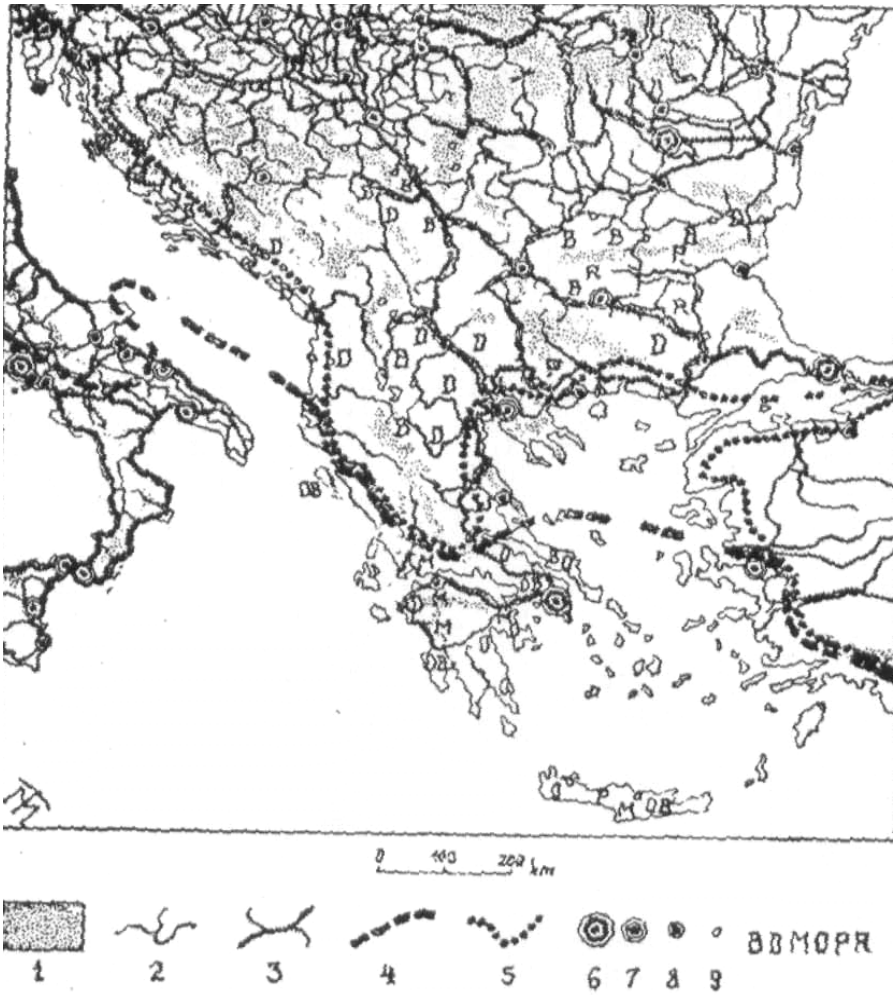

Jelmagyarázat

1. -- erdők, 2. -- folyók, 3. -- vasútak, 4. -- a citromfélék termelésének északi határa, 5. -- az olajfa elterjedésének északi határa, 6. -- 500 ezernél nagyobb település, 7. -- 100 ezernél nagyobb település, 8. -- 50 ezernél nagyobb település, 9. -- 50 ezernél kisebb lélekszámú városok,
B. -- bortermelés, D. -- dohánytermelés, M. -- mazsolatermelés, O. -- olajfatermelés, P. -- gyapottermelés, R. -- rózsaolajtermelés

THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF INSTITUTIONAL BALKANS-RESEARCH IN HUNGARY

UNTIL 1948, WITH SPECIAL ATTENTION FOR GEOGRAPHICAL RESEARCHES

Summary

The historically changing structural relationship between Hungary and the Balkans was the most comprehensively expressed by the historian Makkai, L. Based on his definition the problematic of the Balkans research in Hungary can be better understood: for a whole millennium Hungary played the role of a gate between the Balkans and Western Europe, there were times when the smaller states of Balkans found their political survival under the shelter of the Hungarian empire but anyhow Hungary was always an important factor in their lives. During the first half millennium of our history it often seemed that the Balkans could belong to Hungary, yet during the second half of the millennium the Balkans invaded Hungary several times.

The Hungarian Balkans-research -- due to historical and several times radically reorganising relationship of Hungary and the Balkans -- started naturally with historical research in the 18th century. The Hungarian Balkans-research is almost as old as the Hungarian historiography -- the approach of this relationship formulated in 1942. The Hungarian historiography maintained its engagement towards the Balkans until present times. However, the filed of research became more complex and fist ethnography, philology and since the 1830's the evolving Hungarian natural science joined the work.

Several excellent Hungarian scientists considered the Balkans-research as one of the main scientific activity of their lives. Kánitz, F. F. (1829--1904) -- an artist, cartographer, geographer -- internationally known as „Columbus of Balkans", the historian Thallóczy, L. (1856--1916) received the title „Mobile Balkans Institute" from his contemporaries. The geologist, ethnographer and geographer baron Napocsa, F. (1877--1933) earned from his contemporaries the title „Geologist of the Balkans", since he played an especially important role in the investigation of Albania.

The modern Hungarian economic expectations towards the Balkan were defined in the first half of the 19th century, and they were enfolded in connection with the canalisation of „Iron Gate" and the control of the Lower Danube. The railway constructions were accompanied by significant debates between Hungary and the Balkans as regards both, the direction of the tracks and the quality of linkages.

The Hungarian political geographical Balkans-researches until 1948 -- depending on the arrangement of bilateral relationships -- at least can be divided into three periods:

- **The first period until 1918, when the political geographical research was inspired by imperialistic ambitions based on some historic legal foundations,**

- **In the second period between 1918--1945 preliminarily the elaboration of the consequences of the World War I. and the tasks and opportunities, deriving from the new situation determined the main trend and aspirations of political geographic research,**
- **And the third, short period between 1945--1948, when the democratic development opportunities were partly still opened the investigation of long term co-operation was launched.**

1. Historical geographical -- imperialistic power efforts within the Hungarian political geography until 1918

The modern Hungarian geography was institutionalised since the 1860's. One of the first tasks of the new Hungarian discipline was to draw the new country image and within this field the exploration of the geographic situation and the neighbourhood environment of the country. One of the founders of the Hungarian geography, Hunfalvy, J. (1820--1888) analysed the natural geographic relationships of the country and drew the conclusion, that: „The Hungarian empire is located in the South-Eastern part of Europe…". The logic behind this definition is practically that the territory of the historic Hungary was significantly larger (325.400 km^2) than at present (93.000 km^2) therefore due to its size and location Hungary comprised several Balkans elements. The definition of the macro regional location of Hungary was also influenced by the fact that Hunfalvy followed the spatial approach of German geography.

The most significant personality of the imperialistic Hungarian political geography towards the Balkans was Havass, R. (1852--1927). The professional public considered Havass by 1913 as „the eager and destined champion of Hungarian imperialism" and in fact, this title was meant positively. Havass exercised his occupation not in the science but in the private sphere and as being wealthy he travelled several times around the Balkans and Asia Minor. In 1887 he was elected as the vice president and later, in 1916 as the honorary president of the Hungarian Geographic Society. He devoted a significant part of his means to the development Hungarian geography and to publishing scientific works.

Havass himself exercised an extremely wide scale of scientific publishing activity and besides that he was the first realising the significance of the political impact of daily papers and periodicals. Havass believed that as part of the Astro--Hungarian Monarchy Hungary was not able to follow a colonial expansion policy overseas similar to e.g. England, France or Italy. Therefore the Balkans seemed to be the right economic and political expansion space for Hungary, since Hungary ruled before 1526 the Northern part of the Balkans anyway and this fact equipped the strengthening new Hungary with natural historic rights and responsibilities.

The development of the Adriatic and the seaport Fiume/Rijeka as well as the consideration of the chances for economic position building in the region and later the re-annexation of Dalmatia by Hungary occupied the attention of Havass at the beginning. Later on he focused on the whole Balkan region. In 1912 Havass became the president of the Economic Geography Section of the Hungarian Geographic Society and therefore he had better opportunities to disseminate his views on the Balkan. As defining the programme of the section he set the target of the regular scientific geographic research on the Balkans. As Havass formulated: its geographic location, the advantageous transportation tracks on the Danube and by railway nearly serve us the economic hegemony on the Balkans on a silver plate.

The Hungarian economic circles devoted anyway a vital interest to the Balkans both before and after the War. The Museum for Trade launched in 1914 a series of 20 volumes (entitled „Balkans markets after the War") with the intention to prepare for the after war situation and deepening the commercial relations. The published volumes described cities, regions and countries in deep detail.

Count Teleki, P. (1879--1941) -- one of the founders of modern Hungarian geography -- exercised a significant science facilitating activity in the interest of the investigation of the Balkans. In 1914, following his recommendations the Hungarian Academy of Sciences set up the so-called Eastern Committee with the responsibility to investigate the Middle East and the Balkan. Under the leadership of Teleki an independent Balkans sub-committee was established within the Committee and its most important task was to research the Balkans. The committee financed significant research activities in specific areas of the Balkans. These researches were in a peculiar way not interrupted by the World War I. and until the summer of 1918 the already running natural scientific work was continued in the Serb territories occupied by the Monarchy.

In 1916 Teleki had the intention to launch an independent scientific periodical with the aim and entitled „The Balkans Research". Together with Cholnoky, J. Teleki formulated in a memorandum the necessity of establishing an Eastern Committee of the Hungarian Geographic Society with the preliminary task to explore the lands of origin of the Hungarians, the eastern roots of the Magyars, the eastern space and the Balkans.

During the war Györffy, I. synthesised more conscious than ever the historic and political geographical inherence of Hungary's old Balkans policy and its presumed than impacts. The Hungarians represented the Roman Catholic Church and for centuries mediated European impacts towards the majority of the Balkans. Győrffy considered this mission as realistic and desirable for the future and he believed that the Magyars „… deliver the culture for the Serbs, what they actually need more than a Large Serbia".

A Balkans Research Bureau was set up during the war in Temesvár, which considered the research on the Balkan and the comprehensive

analysis of the Hungarian--Balkans relationship as its essential task. Among the geographic publications of the bureau two papers by Fodor, F. -- than being active as secondary school teacher in Karánsebes -- stand out. Encouraged by Havass, R. and Fodor, F. turned to the intensive investigation of the political geographic issues of the Balkans.

Since the 1910's the Hungarian Geographic Society continuously initiated the publication of a foreign language volume describing Hungary comprehensively and realistic. The volume was completed and published but only in Hungarian language by 1918. The book elaborated the historical Hungary with a rather public legal -- historic approach and defined in territorial terms the following categories:

- **Hungary as Motherland,**
- **Fiume, (Rijeka),**
- **Associate countries: a) really united, integrated associate countries (Croatia--Slavonia), b) not integrated associate countries (Dalmatia)**
- **Bosnia--Herzegovina.**

The volume was rather moderate in comparison with the than nationalist even chauvinist mentality of the era. There are no extremist formulations in the volume yet it consistently enforced the historical-legal approach and attitude.

2. Research in the period between the two World Wars

The Peace Treaty of Trianon in 1920 not only disconnected Croatia from Hungary (the majority of the Hungarian political elite agreed anyway that Croatia had the right to decide on his own whether it wishes to maintain the common state with Hungary or to join the new Yugoslav state formation) but significant parts of the Motherland were annexed to the new Serb--Croatian--Sloven Kingdom. Besides areas with the majority of Yugoslav population territories settled exclusively by Hungarians were annexed too.

Within the newly drawn state borders the issue of launching the Balkans research was first raised in Szeged. In 1920 the University qualified Fodor, F. as the honorary lecturer of the University in the topic of „economic geography of Hungary and the Balkans". Fodor started his university lectures yet he soon went on with them in Budapest since his habilitation was extended to the newly organised Faculty of Economics in Budapest too.

After the World War I. the Hungarian science continuously emphasised the importance of the Balkans research. The general opinion was that the Hungarians must arrange their relationships with the neighbouring countries. The Review of Foreign Affairs published a special edition on the Balkans in 1922. The studies of the special edition approached -- covering almost all possible fields -- the internal issues of the Balkans and the possible components of the relationship of the new Hungary and the new Balkans conform to the new general situation.

The Eastern Commercial Academy founded in the 19th century was integrated in 1920 into the newly organised Faculty of Economics and operated until 1931 as an independent „Eastern Institute". The institute mainly carried out partially linguistic and partially economic education yet Teleki, P. lectured also on political geography.

By 1937 Fodor, F. already formulated his opinion according to which time has come for the Hungarian--Yugoslav rapprochement. Alongside the opinion of Fordor the necessity of rapprochement was realised in both countries, „the national--psycological moment has mutually come". The rapprochement was also pushed and encouraged by historical, political and economic factors.

From among the representatives of the Hungarian geographic science Szabó, P. Z. investigated the Balkans issue, the Croatian--Hungarian relationships, and the Balkans mission of some Hungarian cities (like Pécs and Szeged). The bases of Szabó P. Z.'s approach, which was published several times and at several places, was that: „The Carpathian or Magyar Basin and the south Slav Balkans are one geographical unit". In the interest of this he pushed the establishment of a South Hungarian Research Institute. The task of the institute would have been to explore the geographic, historical, linguistic, ethnographic, etc. relationships and mutual impacts between the Carpathian Basin and the Balkans.

Szabó, P. Z. pronounced his plan in detail on the South Institute and the South Association supporting the institute. In the interpretation of Szabó, P. Z. the South Institute would have functioned as a historical--political geographical research institute. Its research field would have covered the Carpathian Basin and the entire Balkans. The headquarters of the institute would have been in Pécs. A special objective of the Institute should have been the long-term strategic foundation of Hungarian foreign policy.

In the autumn of 1942 in Újvidék (Novi Sad) the Eastern Commercial College was established. as a strategic institution of long-range preparation of Hungarian eastern trade. The Department of Geography led by Kádár, L. carried out at the same time economic and political geographic education and research. The geographic training was focused in the fist two semesters on the Balkans in the last two semesters on the Middle East. The independent Balkans Institute was established within the College with the target to introduce separate courses on the Balkans. The Balkans Seminar announced by the institute elaborated the problematic of the Balkans throughout four semesters.

The Hungarian Foreign Affairs Society set up in 1940 (prior to the outbreak of the war against Yugoslavia) within its own frameworks the so-called Balkans Committee. According to the programme of the Balkans Committee approved at the foundation the committee should have been engaged with scientific research, with special emphasis on the investigation of geographic and political geographic processes.

Unfortunately in 1941 Hungary joined the military actions against Yugoslavia (though only formally after their end). Teleki, P. as Prime Minister could neither support nor identify himself with the action and finally he committed suicide. Hungary was the first to acknowledge the independence declared by Croatia and strove for close relationships with its new neighbours.

The activities of the Balkans Committee of the Hungarian Foreign Affairs Society -- due to the outbreak of the war actions -- shifted towards daily politics and propaganda. The „Balkans Booklets" published by the Committee beard the possibility of a scientific periodical, yet due to the difficulties caused by the war it could never become a really significant scientific platform.

The volume summarising the long-range Balkans tasks of Hungarian science was published the during the World War. Its primary statement was, that: „the Hungarian intellectual life and especially the scientific quality achieved more in the field of investigating the Balkans than any other nation". The Hungarian science was motivated to research the Balkans mainly by the national matters of life, yet the changes of the political courses naturally influenced the opportunities and frameworks of research.

Szabó, P. Z. summarised in 1943 the results of his political geographic studies on the Balkans, and drew the geopolitical system of political power relations of the Balkans. The most important axis of power of the Balkans runs between Zagreb and Istanbul dividing the peninsula into two different territories with different characters and interests. The Northern part has rather central European interests while the southern territories show Mediterranean character.

3. Balkans research between 1945--1948

Following the lost World War II. the Hungarian--Balkans interstate relationship system found itself in a new situation. The new Hungarian government (despite the massacre by Yugoslav partisans against the Hungarian population of the Voivodine) strove for the improvement of its relationship to Yugoslavia. Southern part of Hungary was occupied by Soviet, Yugoslav and Bulgarian Armies.

After signing the Peace Treaty of Paris in 1947 it was clear to everyone that the growth of the territory of the country prior to and during the war became null and void. The need of the new foreign political orientation was formulated: „The Hungarians used to believe to have a mission towards the West. Now they have to realise and believe that they have a mission towards the East too".

The country had to define its own spatial character in a complex political space: Danube-Valley, South-East-Europe, East-Europe and Europe. The Hungarian scientific and political literature elaborated preliminary in the

frameworks of the macro-region of the „Danube-Landscape" (Hungary, Austria, Czechoslovakia, Yugoslavia, Romania and possibly Bulgaria), yet there were attempts to think in the region of East-Europe and South-Europe too.

South-Europe appeared in the Hungarian political approaches after the World War mostly in the spirit of historical living together, yet this spatial category beard other elements too: „In South-East-Europe almost all neighbouring countries dispute the key position (of Hungary). Yet its is inevitable that Hungary is the most central space which is surrounded by the rest like a wreath".

According to the interstate relationships the opportunities of scientific research were modified too. In the new situation research had to redefine the geographic and political situation of Hungary. „Hungary is in terms of its geographical situation a Danube state, therefore it is both military and from the aspect transportation a transit country: yet its culture prior to the Christian culture binds it to the East. Therefore due to its geographical and ethnological location and with is western Christian culture Hungary is located at the border between the East and West".

The research of the relationship between the Balkans and its nations and Hungary was placed in the system of relationships of a larger geographic unit (East-Europe). At this time the takeover of power by communists was not yet fulfilled in Hungary yet the political transformation effected the research in a new way. The investigated space of relationships was wider than the zone occupied by the Soviets.

In the new situation the papers analysing historical, literal, and cultural relationships emphasised the positive impacts of the historical living together, the enrichment of each others cultures in terms of Hungarian--Russian, Romanian, Austrian, Bulgarian, Serb, Croatian, Slovene, Albanian, Turkish, and Greek relationships.

The „Balkán Intézet" facilitated in 1948 a national scale and significance series of lectures entitled „Economic relationships of the Balkans". The lectures covered almost all branches of economy. In the after war situation especially the heavy industry expected good opportunities in the establishment of Balkans markets. The leadership of Hungarian steel industry expected, that the Balkans will be an unlimited market for Hungarian steel products, since the steel production of the Balkans with a population of 60 million fall short of Hungary's counting only 8 million inhabitants.

Mendöl, T. -- professor of human geography of Budapest University -- published in 1948 the first modern Hungarian geographic monograph on the Balkans covering almost all issues of the region. The Balkans appeared for Mendöl in its natural, historical, social, economic and political complexity at the same time.

The Hungarian Balkans research approached the whole of the peninsula and its internal problematic in a historic and political dimension. The

intention to formulate the presumptive Balkans interests of the Hungarian state, economy and society was always present in the political geographical research. The three characteristic periods of the Balkans research of the Hungarian political geography were determined by historical events and the changes of the state borders. Therefore the political geographical research adapted itself to a significant extent to the historically changing conditions and financial opportunities.